

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR

- Edebî ve Tasavvufî Meclisler, Bâl-i Murassa' Kasidesi, Nazireler, Hikâyeler- 13

Ahmet KARTAL | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8563-1589> | ahmetkartal38@gmail.com

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir-Türkiye / Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Eskişehir-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>

Atıf Bilgisi/Citation: Kartal, Ahmet. "BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- Edebî ve Tasavvufî Meclisler, Bâl-i Murassa' Kasidesi, Nazireler, Hikâyeler-13". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 235-262, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1593936> / Kartal, Ahmet. "REFLECTIONS FROM THE BAYKARA COUNCIL-Literary and Sufi Councils, Ode to Bâl-i Murassa', Nazires, Stories-13". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 235-262, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1593936>

Geliř Tarihi/Date of Submission: 30.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 08.12.2024

Yayım Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Arařtırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir./The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır./The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır./Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî tarafından Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han adına Farsça kaleme alınan *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*, özellikle Türkistân'daki Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği geniş ve önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*in ikinci cildinde yer alan ve Türkistân coğrafyasındaki Türk kültür ve edebî hayatına ışık tutan iki bölüme yer verilecektir. Bunlardan ilk bölüm, Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han'ın tertip ettiği bir mecliste onun isteği üzerine anlatılan meşhur hilekâr kadınlarla ilgili dört hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerden biri İran'ın meşhur şairlerinden Sa'dî-i Şîrâzî ile ilgilidir. İkinci bölümde, yine Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han'ın tertip ettiği bir mecliste okunan ve sultanın çok beğendiği beytin yer aldığı Fahr-i Râzî'nin "Bâl-i Murassa' Kasidesi" hakkında bilgi verilmekte ve ona Hilâlî-i Çagatayî, Zülâlî-i Herevî ile Vâsîfî-i Herâtî tarafından yazılan nazire ve tettebbuların yazılma sebepleri açıklanmakta ve metinlerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vâsîfî, edebî ve tasavvufî meclisler, bâl-i murassa' kasidesi, nazire ve tettebbu, hikâye.

REFLECTIONS FROM THE BAYKARA COUNCIL- LITERARY AND SUFI COUNCILS, ODE TO BÂL-İ MURASSA', NAZİRES, STORIES-13

ABSTRACT

Written in Persian by Zeyn al-Din Mahmud-i Vasif in the name of Muzaffer al-Din Sultan Muhammad Khan, *Bedâyi'ü'l-vekâyi* is particularly noteworthy for the extensive and important information it contains about the Turkish cultural and social life in Turkestan. In this study, two sections from the second volume of *Bedâyi'ü'l-vekâyi* that shed light on the Turkish cultural and literary life in the geography of Turkestan will be included. The first section consists of four stories about famous women who are deceitful, told at a gathering organized by Muzaffer al-Din Sultan Muhammad Khan upon his request. One of these stories is about Sa'dî-i Shirazi, one of the famous poets of Iran. In the second section, information is given about Fahr-i Râzî's "Bâl-i Murassa' Kasidesi", which was read in a gathering organized by Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han and which includes a couplet that the sultan liked very much, and the reasons for writing the nazires and tettebbu written by Hilâlî-i Çagatayî, Zülâlî-i Herevî and Vâsîfî-i Herâtî are explained and their texts are given.

Keywords: Vâsîfî, literary and mystical gatherings, bâl-i murassa' kasidesi, nazire and tettebbu, story.

Giriş

Hiç şüphesiz Türkler, dünya üzerinde büyük, gelişmiş ve yüzyıllarca etkisini sürdüren bir kültür ve medeniyet kuran ender milletlerdendir. Mâverâünnehir ve Türkistân, özellikle Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül ettiği, gelişerek tekâmüle ulaştığı önemli coğrafi mekânlardandır. Bu bölgeler, hem ilim, sanat ve edebiyata ilgi duyup önem veren hem ilim, sanat ve edebiyatla iştigal eden hem de âlim, sanatkâr ve şairleri himaye eden, onları destekleyip çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortam ve mekânlar hazırlayan Türk soylu sultanlar ile devlet adamları tarafından eğitim ve öğretimin en önemli unsurları medreselerle, ilim ve irfanın vaz geçilmez parçası kütüphanelerle, şifanın dağıtıldığı hastanelerle, irfanın merkezi tekkelerle, kervanların menzilgâhu kervansaraylarla, çeşitli sanat eserleri ve mimarî yapılarla donatılarak bayındır hâle getirilmiştir. Türk-İslâm medeniyetinin inşa edildiği bu kadim coğrafyada, Herât, Merv, Beykent, Buhârâ, Semerkand, Taşkend, Fergana, Faryâb, Hive, Kâşgar ve Hârezm gibi büyük şehirler, daha erken devirlerden itibaren bir kültür merkezi hâline gelmiş; buralarda ilim ve irfan yönünden büyük gelişmeler görülmeye başlanmış ve önemli âlim, sanatkâr ve şairler yetişmiştir (bak. Kartal 2017: 13; 2014: 249-50). İşte **Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî**¹ tarafından **Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han** adına Tacik Farsçası ile kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, bu coğrafyadaki Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetlerine, düşünce ve inanç dünyasına dair bazı dikkat çekici ve önemli bilgiler ihtiva etmesi bakımından öne çıkan değerli bir eserdir. Hatıra türündeki bu eserde hem **Vâsîfî** hem dönemin ileri gelen şairleri hem de önceki dönemlerde yetişmiş yetkin şairlere ait bazı şiirler de bulunmaktadır. Bu şiirler, bazen tek beyit bazen birkaç beyit bazen de şiirin tamamı ile esere kaydedilmişlerdir. Eserde yer alan bu şiirlerin yazılma sebepleri ve ihtiva ettiği anlamlar ile şiirlerin oluşumunda yer alan bazı anlam aksaklıkları da dile getirilmektedir. Ayrıca eserde oluşturulan ilmî, edebî, irfanî ve eğlence meclislerine de yer verildiği görülmektedir. Özellikle olay ve hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda sade bir dil ve üslup tercih edilirken âlim, sanatkâr ve hüner sahibi kişilerin tavsifi ile çeşitli doğa ve mekân tasvirlerinde daha süslü ve sanatlı bir dil ve üslup kullanılması dikkat çekmektedir. Vâsîfî, bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, seçkin kişilerden dinlediklerini, dost ve tanıdıklarını, Herât'ta yaşadığı ve Mâverâünnehir'e gitmek zorunda kalıp orada şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır (kapsamlı bilgi için bak. Eraslan 2019: 768-769). Bu çalışmada, bahsedilen eserde yer alan iki bölümün serbest Türkçe tercümesine yer verilmiştir.

I

Bu çalışmaya konu edilen birinci bölüm, “در حکایت تاج النسب که عیارهای بود در شهر هرات/Herât şehrinin hilekâr ve düzenbazlarından Tâcü'n-neseb'in hikâyesi hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde **Vâsîfî**, öncelikle aşırı şarap içmekten dolayı yakalandığı hastalığından kurtulan **Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han**'ın 934/1527-1528 yılında **Yaylak-ı Şarâb-hâne**'de yüksek mevki ve makam sahipleri, şeref sahibi büyük kişiler, fazilet sahibi kimseler ve halkın hazır olarak bulunduğu bir meclis tertip ettiğini belirtmiş; büyük âlimlerin hem şarap içmeyi kötiledikleri hem de şarap içmenin aklî ve naklî delillerle zararlı olduğunu ispat ettiklerini ifade etmiş; sultanın en iyi ve etkileyici sohbetlerin yapıldığı yerlerin, en güzel ve hoş mahfillerin tasavvufî meclisler olduğunu dile getirdiğini söylemiştir. Akabinde sultanın bu sözü üzerine her pazartesi ve cuma gecesi tasavvufî meclisler tertip edilmesi, tertip edilen bu meclislerde fazilet sahibi kişiler, şairler, hanende ve sazandelerin bir araya gelerek tasavvufî sohbetler yapmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Ardından sultanın, tertip ettiği bir meclisin sonunda **Vâsîfî**'den *Tâcü'n-neseb ve Nişâpûr Nakibinin Oğlu*'nun hikâyesini anlatmasını istediği, bu esnada bu hikâyenin kahramanı olan **Mevlânâ Hüseyin-i Vâ'iz**'in oğlu **Mevlânâ Safiyüddîn**'in meclise geldiği, mezkûr hikâyenin onun tarafından anlatıldığı kaydedilmiştir. Bu hikâye dışında sultanın isteği üzerine bu mecliste hilekâr kadınlarla ilgili üç hikâye daha anlatılmıştır. Bu bölümün serbest tercümesi şu şekildedir (bak. Vâsîfî 1350: 191-204).

Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han ve Tertip Ettiği Meclis

934/1527-1528 yılında **Yaylak-ı Şarâb-hâne**'de **âli-hazret**/yüce hazret, **saltanat-menkabet**/menkıbeleşmiş saltanat sahibi, **hûrşîd-menzilet**/güneş gibi yüce mertebeli, **Cemşîd²-haşmet**/Cemşîd gibi yüce haşmet sahibi, **Ferîdûn³-şevket**/Ferîdûn gibi şevket sahibi, hakkaniyet ve adalet bahçesinin ulu ağacı, büyüklük ve yücelik hamailinin vasıtası, devlet ve azamet unsurlarının imtizacının neticesi, bir olan Melik'in/Tanrı'nın teyidiyle müeyyed

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî hakkında geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 759-763.

² İran hükümdarlarından Pişdâdiyân'ın dördüncüsü olup Cem adıyla da anılmaktadır. İran'ın büyük hükümdarlarından biri kabul edilen Cemşîd, şarabın mucidi olarak tanınmıştır (bak. Onay 1992: 89-90).

³ İran hükümdarlarının Pişdâdiyân hanedanından ve Cemşîd soyundan olup Gâve'nin Dahhâk'ı öldürmesiyle tahta geçmiştir (bak. Onay 1992: 11).

kılınan **Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han** (öl. 939/1533)⁴, aşırı şarap ve içki tüketimi sebebiyle yüce mizacında meydana gelen değişiklik ve bozulmalar sonucunda hastalandı. Daha sonra mizacındaki bu bozulmadan kaynaklanan hastalık iyileşti ve sultan eski sağlığına geri kavuştu. Bir gün sultanın tertip ettiği yüce meclisinde yüksek mevki ve makam sahipleri, şeref sahibi büyük kişiler, fazilet sahibi kimseler ve halk hazır olarak bulunmaktaydı. **Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han, İbn Yemîn** (öl. 769/1368)⁵'in şu kıtasını güzel ve etkileyici bir şekilde terennüm etti:

شراب در تن آنکو شراب خواره بود
چو روغن است که ریزند در مغاک چراغ

اگرچه زنده ز روغن بود چراغ، ولی
فزون ز قدر بود موجب هلاک چراغ

Şarap, şarap içen kişinin bedeninde tıpkı kandilin yağdanlığına dökülen yağ gibidir.

Her ne kadar kandil, (konulan) yağdan dolayı canlı olsa/yansa da (yağın) gerektiğinden fazla olması, kandilin yok/tahrir olmasına sebep oldu.

Büyük âlimler, hem şarap içmeyi kötilediler hem de şarap içmenin aklî ve naklî delillerle zararlı olduğunu ispat ettiler. Sultan şöyle buyurdu: “En iyi ve etkileyici sohbetlerin yapıldığı yerler, en güzel ve hoş mahfiller, hiç şüphesiz oluşturulan tasavvufî meclislerdir. Nitekim fazilet sahibi kişiler, şairler ve yakın arkadaşlar, geceleri o meclislerde bir araya gelip otururlar; lezzetli yemekler, çeşitli yiyecek ve içecekler ile hoş ve güzel macunları tercih edip onları hep birlikte yiyip içerler; ayrıca anlatılan güzel hikâyeler ve yapılan hoş nüktelerle vakit geçirirler. Böylece damak tatları ile gönül zevk ve şevklerini tatmin ettikleri için mesut ve mesrur olurlar.” Sultanın bu sözleri üzerine her pazartesi ve cuma gecesi tasavvufî meclisler tertip etmeyi, tertip edilen bu meclislerde fazilet sahibi kişiler, şairler, hanendeler ve sazandelerle bir araya gelerek tasavvufî sohbetler yapmayı kararlaştırdılar. Akşam namazı vakti, melekler âleminin hizmetkârları, felekler sultanının otağını, şihâb-ı sâkıbın/kayan yıldızın altın ipleri ve yıldızların gümüş kazıklarıyla kurarak yükselttiler. Felek mutfağının açıcıları, yıldızların altın kâselerini gökyüzünün yuvarlak lacivert sofrasına yerleştirdiler. Sultan hazretleri bargâhındaki/otağındaki şahlık tahtına ve şehinşahlık serfirine oturdu. Meclisin sonunda sultan **Vâsîfî**'ye şöyle söyledi: “**Şeyhü'l-âlem Şeyh**⁶, sizin mülâzımlarınıza/maiyetinizde bulunanlara ait değişik ilginç hikâyeler ile şaşırtıcı olaylar anlatırdı. Onlar arasında *Tâcû'n-neseb ve Nişâpûr Nakîbinin Oğlu*'nun hikâyesi de vardı. Eğer o hikâye, sizin anlatımınızla bizim yüce kulaklarımıza ulaşırsa, biz de bu vesileyle onu dinlese, hiç kuşkusuz gönlümüz hem onu dinlemeye çok büyük teveccüh gösterecek hem de onunla şenlenecektir.” Bunun üzerine **Herât Ulu Camii**⁷'nde Cuma namazından sonra **âlî-cenâb**/alicenap, **ma'âlî-intisâb**/yücelik sahibi,

⁴ Âl-i Barak'a mensup sultanlardan olup Süyünc Hâce Han'ın oğlu, Taşkent hâkimi Şeybanî Muhammed'in kuzenidir. Keldi/Kildi Muhammed Han adıyla da anılmaktadır. 931/1525–939/1533 yılları arasında Taşkent hâkimliği yapmıştır. Mevlânâ Abdullah bin Alî-i Belhî, 931/1525 yılında tamamladığı *Zübdetü'l-âsâr* isimli eserini “Sultanlar Sultanı” olarak nitelendirdiği Kildi Muhammed Sultan bin Süyünc Han'a ithaf etmiştir. Buhara Hanlığı tarihi kaynaklarından olan *Zübdetü'l-âsâr*'da belirtildiğine göre, Kildi Muhammed Sultan b. Süyünc Han'ın şöyle söylediği belirtilmektedir: “Ülkeler yöneten Cengiz Han ile Timur Bek'in nesli olan bizler Türk'üz. Niçin onlar hakkında yazılan bütün tarihî eserlerimiz (vakayınamelerimiz) Farsçadır? Onlar Türk olduğu için onlar hakkında yazılanlar da Türkçe olmalıdır.” (Özaydın 1993: 154; Çelik 2012: 96, 101). Zeynüddîn-i Vâsîfî, Şâh İsmâ'il'in zulmünden kaçıp Türkistân'a geldiğinde onun himayesine girmiş ve isteği üzerine de *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* isimli eserini Tacik Farsçasıyla kaleme almıştır (bak. Vâsîfî 1349, 1350).

⁵ Özellikle kıt'alar şeklinde kaleme aldığı ahlaki şiirleriyle tanınan ve İbn Yemîn adıyla anılan Emîr Fahrüddîn Mahmûd b. Emîr Yemînuddîn Muhammed el-Feryûmedî, aslen Türk soylu bir şairdir. Babasının Horâsân'dan gelip yerleştiği Feryûmed'de 685/1286 yılı sonlarında doğmuştur. İbn Yemîn, aynı zamanda şair olan babasından ilim ve edebiyat dersi almış, bir müddet Tebrîz'de meşhur Moğol veziri Gıyâsüddîn'nin yanında kalmış, akabinde memleketine dönmüş, o yörelerdeki mahallî yöneticilerin yanında bulunmuştur. Bu dönemde özellikle Serbedarlardan Vecîhüddîn Mes'ûd için övgü şiirleri söylemiştir. Onun zamanında tertip edilen *Dîvân*'ı, bu hükümdarın Kertlerden Mu'izzüddîn Muhammed ile yaptığı bir savaşta (743/1342) kaybolduğu için, İbn Yemîn bunu sonradan yeniden tertip etmek zorunda kalmıştır (Ateş 1968: 264-268).

⁶ Kildi Muhammed Sultan'ın vezirlerinden.

⁷ Herât'ta bulunan camiler içerisinde en önemlisi ve en büyüğü “Câmi-i Büzürg-i Herât”, “Mescid-i Câmi” ve “Mescid-i Câmi-i Herât” isimleriyle de anılıp şehrin ortasına yapılan “Herât Cuma Câmi”dir. IX. asrın ikinci yarısında erken Gazne devri tarzında ve ahşaptan inşa edilmiştir. Orta Çağ'da Horâsân Bölgesi'nde çok meşhur olan bu cami için İbn Havkal ve el-İstahrî; “Horâsân, Mâverâünnehr, Sicistân ve Cibâl'de her zaman için Herât ve Belh mescidi gibi şenlenen bir mescid yoktur. Bu câmide Şam ve Suğur mescidlerindeki gibi fakihler ve *Kur'ân* erbabından kalabalıklar bulunmaktadırlar.” diyerek onun cemaatinin kalabalıklığına dikkat çekmiş ve ününü ortaya koymuştur. Bu camiye, Şam başta olmak üzere birçok İslâm ülkelerinden insanlar gelmiş, ilim öğrenmiş, dinî tartışmalara ve sohbetlere katılmışlardır. Hatta burası, Horâsân'ın en büyük dinî merkezi sayılmaktadır. 495/ 1102 yılındaki depremde tamamen yıkılan cami, Hârezmşâh Alâeddîn Muhammed Tekiş zamanında Şemseddîn Mes'ûd-i Herevî tarafından 572/1175-76'da yeniden inşa edilmiştir. Gürluların Herât'i işgali sırasında yanan câmi, Gûr Hükümdarı Gıyâsüddîn Muhammed b. Sâ'm'ın emriyle 597/1200-1201 yılında yeniden yapılmaya başlanmış,

câmi' u'l-fezâyil ve'l-kemâlât/erdemleri ve olgunlukları bünyesinde toplayan, **kıdvetü'l-'ulemâ'i'l-kâmilîn**/yetkin bilginlerin önderi, **safvetü'l-bülegâ'i'l-müctehidîn**/içtihat sahibi güzel söz söyleyenlerin seçkini **Mevlânâ Safiyüddîn Alî** (öl. 939/1532-33)⁸, biz **Beytü'l-hârâm**'ın/**Kâbe**'nin etrafında yapılan tavaf gibi o ulu camiin çevresini tavaf ederken/çevresinde dolaşırken, son derece güzel ve alımlı, çok fazla zarafet ve olgunluk sahibi bir genç hâlindeki görünümü ve tavrıyla huzura geldi ve ona: "Ey mahdum! Sen **Mevlânâ Hüseyin-i Vâ'iz** (öl. 910/1504-1505)⁹'in oğlu musun?" diye soruldu. **Mevlânâ Safiyüddîn**, kendisine sorulan bu soru üzerine: "Evet" diye cevap verdi. Bende-i kemîne için/Bu aciz ve hakir kulunuz hakkında mülazımlar bir hikâyeye söylemiştir. Bu hikâyeyi anlatmak bir samimiyet gerektirir, eğer siz uygun görürseniz anlatayım. **Hazret-i Mahdûmî/Molla Câmî** (öl. 898/1492)¹⁰, bu fakir (yani **Vâsıfî**) dışında herkese izin verdi ve "Bizim için mahrem olan her şey onun için de mahremdir." dedi. Daha sonra bir köşeye oturdular. O genç ağladı ve hikâyeyi anlatmaya başladı:

Herât'ta Hilekâr Bir Kadın: Tâcü'n-neseb

"Ey efendim! Ben, **Nîşâbü**¹¹ naibinin oğluyum. Uzun yıllar **Herât**¹² şehrine gitmeyi hayal ve arzu ettim, ancak babam bana **Herât**'a gitmem için asla izin vermedi. Buna rağmen daha sonra ben, babamın izni olmadan yanıma bir

onun ölümünden sonra oğlu Gûr Hükümdarı Sultan Mahmûd tarafından tamamlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde cami, tamirat görmüştür. Hatta Timurular zamanında Celâleddîn Fîrûzşâh ve arkasından Hüseyin-i Baykara ve Ali Şîr Nevâyî tarafından da tamir ettirilmiştir. Nevâyî, câminin inşasını sürekli kontrol ederek bununla bizzat ilgilenmiştir (bak. Şahin 2013: 411-415).

⁸ Tam adı Fahrüddîn Alî Safî b. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, lakabı Safî olup 867/1463'te Sebzevâr'da doğmuştur. Babası Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin yanı sıra Abdurrahmân-ı Câmî ve Abdülhafûr-i Lârî'den ders almıştır. Küçük yaşından itibaren tasavvufa ilgi duymuş, 889/1484 yılında Nakşibendî şeyhi Ubeydullah-i Ahrâr'ın sohbetine katılmak için Herât'tan Semerkand'a gitmiş ve dört ay onun yanında kalmıştır. Dört yıl sonra Ubeydullah-i Ahrâr'ı tekrar ziyaret eden Safî, bu defa sekiz ay yanında bulunduktan sonra Herât'a dönmüştür. 904/1499'da Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin oğlu Muhammed Ekber'in (Hâce Kelân) kızı ile evlenmiştir. Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetlerinde dinlediklerini derleyip bazı ilâveler yaparak 909/1503'te *Reşehât* adlı eserini kaleme almıştır. Ertesi yıl babası vefat edince Herât'ta onun yerine vaizliğe başlamıştır. Uzun yıllar vaazla ve kitap telifiyle meşgul olmuştur. Safî, hayatının son yıllarında Herât'a Safevîler'in hâkim olduğu bir devirde Abdurrahmân-ı Câmî'nin oğlu Ziyâeddîn Yûsuf ile birlikte hapse atılmış, bir süre sonra taraftarları onu ve arkadaşını hapisten kaçırıp Garcistan'a göndermişlerdir. Ziyâeddîn Yûsuf, Herât'ın Evbe kasabasına yerleşirken Safî, Garcistan idarecisi Şah Muhammed Sultan'a sığınmıştır. Burada gördüğü iltifat üzerine *Letâ'ifu't-tavâ'if* adlı eserini ona ithaf etmiştir. Safevîler, Garcistan'ı da ele geçirince tekrar Herât'a dönmeye karar veren Safî, yolda hastalanmış ve Herât yakınlarında vefat etmiştir. Kabri, Mezâr-ı Fahr Ali ya da halk arasında Kanber Ali diye bilinmektedir (bak. Tosun 2008).

⁹ Tam adı Mevlânâ Kemâluddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhaki-yi Sebzevârî'dir. Dönemin büyük Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin ölümü üzerine Herât'a gelip (Mayıs 1456) burada ünlü sûfî ve şair Abdurrahmân-ı Câmî ile tanışmış ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Herât'ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olduktan sonra Hüseyin-i Baykara ve Alî Şîr Nevâyî'nin himayesine girmiştir. Onların teşvikiyle çeşitli kitaplar telif etmiştir. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herât'tan ayrılan Kâşifî, 910/1504-1505 yılında Sebzevâr'da vefat etmiştir. Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında Dervâze-i Nîşâbü denilen yerdedir (bak. Karaismailoğlu 1999).

¹⁰ İran edebiyatının hem son büyük hem de çok eser kaleme alan şair, edip, sufi ve bilgini olan Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Muhammed-i Câmî, aslında İsfahanlı bir ailenin çocuğudur. Babası Nizâmuddîn Ahmed'in buradan göçtüğü Câm'ın Harcird kasabasında 817/1414 yılında doğmuştur. Câmî nisbesini ve mahlasını, doğduğu kasabanın bağlı olduğu Câm şehriden almıştır. Buradan Herât'a giden babasının yanında, Nizâmîye medresesinde okumuş; Ulug Bey zamanında Semerkand'a gidip orada Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den, daha sonra Herât'ta Ali Kuşçu'dan riyaziye dersi almıştır. Böylece devrinin bütün ilimlerini öğrenen Câmî, yaşadığı bir aşk macerasının sonunda, tasavvufa yönelmiş, Herât'taki nakşibendî tarikatı şeyhi Sa'duddîn-i Kâşgarî'ye intisap etmiş ve bu şeyhin kızıyla evlenmiştir. 1465'te tekrar Semerkand'e giden Câmî, burada Sultan Hüseyin-i Baykara, Alî Şîr Nevâyî gibi sultan ve emirlerle dostluk kurmuştur. Ancak bundan sonra Otrar/Fârâb ve Taşkend'de bir müddet kalmıştır. Özellikle tasavvufu olan irtibatı ve seyr ü sülukta almış olduğu merhaleler, onun bir şeyh olmasını gerektirmekteydi. Ancak o, kendisini tamamen ilme vermek için özellikle de kendinde başkalarını irşat etme salahiyetini görmesine engel olan alçak gönüllülüğü sebebiyle üzerine böyle bir vazife almamıştır. Ayrıca kaleme aldığı eserler vesilesiyle şöhreti ve itibarı artıp bütün İslam âlemine yayılan Câmî, 877/1473'te hacca gitmiştir. Hac yolculuğu sırasında güzergâhında bulunan devletlerin başkanları tarafından büyük saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Hatta Fâtih Sultan Mehmed Han da Câmî Halep'te iken ona çeşitli hediyeler göndererek onu İstanbul'a davet etmiştir. Ancak Fâtih'in gönderdiği elçi Halep'e vardığında Câmî, oradan Diyarbakır'a geçmiştir. Câmî, hac dönüşünde Hüseyin-i Baykara'nın kendisi için yaptırmış olduğu medresede ders vermeye başlamıştır. Bu arada Hüseyin-i Baykara ile Alî Şîr Nevâyî, Câmî'nin eserlerini yazdırmak için bazı hattatları görevlendirmişler, dönemin meşhur Bihzâd ve Kâsım Alî gibi ressamlarına da bu eserleri süsletmişlerdir. Fâtih Sultan Mehmed gibi oğlu II. Bâyezîd de Câmî'ye yakın ilgi göstermiş ve onunla mektuplaşmıştır. Câmî'nin şiir, edebiyat nazariyesi, tasavvuf, tefsir, hadis, muamma, Arapça nahiv gibi birçok ilimle ilgili çok sayıda eseri bulunmaktadır (bak. Ateş 1968: 392-393).

¹¹ İlk İslâmî dönemlerde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla da anılan Nîşâbü, Orta Çağ'da Horâsân bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisiydi (diğerleri Merv, Herât ve Belh'tir). Binâlüd dağının güneybatısında, denizden 1210 m. yükseklikte ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır (bak. Özgüdenli 2007).

¹² Herât, 195,5 derece boylam ve 34,5 derece enlemde yer alan büyük bir şehir ve eski bir ticaret merkezidir. Düz bir çölde etrafı bağ, bahçe ve akarsularla çevrili olan Herât'ın içinden nehirler geçmektedir. İki fersah/8.896 m. ötede bir çıplak dağ üzerinde "Serşek" dedikleri bir ateşgede vardır. Şehrin suyu oradan gelip şehre yakın bir yerde birkaç kola ayrılmakta ve her kolu bir nahiyeyi sulamaktadır. Bu dağdan

miktar değerli eşya ile para aldım ve Herât'a gitmek için yola çıktım. Herât'a gelince Herât'ın batısında yer alan Dervâze-i Irak'taki/Irak Kapısı'ndaki¹³ Mîrek Sarrâf Kervansarayı'na yerleştim. Öğle namazını eda ettikten sonra içimden Herât'ta seyrüsefer etmeyi, gezip dolaşmayı geçirdim. Bunun üzerine Herât'ın kuzeydoğusunda yer alan Dervâze-i Melik'e/Melik Kapısı'na yöneldim. Yavaş yavaş gezerek giderken gördüğüm Horâsân¹⁴'ın dârü'l-lutfu/işrethaneleri ile Herât şehrinin harabatı/meyhaneleri (gönlümde ayrı) bir sevinç oluşturdu ve mutlu olmamı sağladı. Dünyadaki kara parçalarının tamamında o iştret haneye benzeyen bir yer, orada bulunanların hiçbiri tarafından asla görülmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de جَانٌّ وَلَا جَانٌّ لَمْ يَطْمِئِنُّوا إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ¹⁵ ve فَيَبُوءُ الْمَرْجَانُ وَالْمَرْجَانُ¹⁶ şeklinde buyurulmaktadır. Bir mil uzunluğunda olan, her iki tarafında binalar bulunan, tamamının kapısı ve penceresi altın renkli ve lacivert olan üç evin bulunduğu, her evden saz, tef, ney, ud, çeng, kanun ve tambur sesinin duyulduğu bir sokağa geldim. O an dilimden هَذِهِ جَنَاتٌ عَدْنٌ فَادْخُلُوها خَالِدِينَ¹⁷ sözleri dökülmeye başladı. Birden peri gibi güzel, huri görünüşlü, nazlı ve narin bir kızın odanın penceresinden başını uzattığını gördüm. Eğer o an benim yerimde sen olsaydın, hiç şüphesiz daha aşkın başlangıcında zuhur edenin dolunay olduğunu ya da güneşin on sekizinci derecedeki hamel/koç burcundan ışık saçtığını söyledin. Onu görür görmez ona âşık olup hayran kaldım ve sersemlemiş, kendinden geçmiş, derbeder bir hâlde o sokaktan geçerek uzaklaştım. Bir evin kapısına geldim. Irmağın kenarında olan o evin eşğinde/kapısında oturan bir kadın gördüm. O kadın beni görünce bana yöneldi ve şöyle söyledi: "Ey genç! Niçin beni görmezden gelip buradan geçip gidiyorsun? Sen, benim yardımım ve desteğim olmadan ulaşmak istediğin yere asla gidip ulaşamazsın. Çünkü onun aşkının akdoğanı senin gönül kuşunu avlamış, ancak onun karargâhu benim elimdedir. Senin göğsünü/gönlünü yaralayan o okun çıkarılmasını ancak ben sağlayabilirim." Bu sözlerinin ardından Tâcu'n-neseb bana şöyle söylemeye devam etti; "Meselde dendiği gibi eğer iki dağın tepesinde/zirvesinde iki koç olsa benim söyleyeceğim bir sözle, o iki koç, başlarını birbirine vururlar/birbirine toslarlar. Sen, benim sana yardım ve desteğim olmadan mı amacına ulaşmak istiyorsun? Ancak şunu sana açıkça söyleyeyim, bu senin için imkânsızdır."

O kadından bu sözleri işitince tahammül elbisesinin yakasını yırttım, hasret ve keder gözyaşlarını gözümde yüzüme akıttım ve başımı onun önünde yere eğdim. Daha sonra ona: "Ey anne! Benim umudum senin göstereceğin inayet ve lütuftadır. Muradımın gerçekleşmesi de senin göstereceğin himmet ve himayededir." dedim. Bunun üzerine o kadın bana: "Sen kimsin, adın ne?" diye sordu. Onun bu sorusu üzerine ben de ona, hal ve vaziyetimi bütün detaylarıyla anlattım. Beni dikkatlice dinledikten sonra bana: "Sen üzülme. Çünkü o kızın iradesi benim yetki ve sorumluluğum altındadır. Ben onun dadısıydım. Bundan dolayı onun aynı zamanda annesi sayılırım. Ey benim canım! Devlet/talih sana rehberlik etti, kut da yardımcı oldu. Muhakkak ki Yüce Allah, bir aileyi diğer aileye üstün kılan bir meliktir.¹⁸ Ben seni görünce ona kavuşma elbisesini senin boyuna göre kestim. Onun gereği her neyse, şüphesiz ben onu yapmaya bütün gücümle çalışacağım." dedi. O an benim yanımda 300 tenge¹⁹ vardı. Onun görebildiği bir şekilde para kesesinin ağzını açtım. Daha sonra ona: "Şu an yanımda olan para bu kadardır." dedim. O da bana: "Ey benim canım! Sen altınlarını sakın harcama, çünkü senin bu altınların bu işin hayırlı sonuçlanmasında çok gerekli olacak. Ben bu işte tamamen senin yanındayım." dedi. Kısaca ifade etmek gerekirse bana: "O kızın anne ve babasıyla görüşeceğim ve üç gün sonra sana bu konuyla ilgili haber vereceğim." dedi. O kadının yanından ayrılıp

başka yerlerde benzeri olmayan siyah değirmen taşları kesilmektedir. Herât şehri hakkında: "Horâsân'ın en iyisidir." diye Huzeyfe ibn Yemân'dan bir hadis rivayet ederler. Halkı ince kalpli, cengâver ve kahraman, yaşlıları mutedil, iyi ahlak sahibi ve övülmüşlerdir. Daima ilimlerin kaynağı ve ehl-i hünerin mekânı olmuş, her asırda nice büyük insanlar yetiştirmiştir (Kâtib Çelebi 2013: 513-16).

¹³ Herât'ın kapıları hakkında bak. Durmuşoğlu 2023.

¹⁴ Eski Farsçada hur (güneş) ve âsân (âyân "gelen, doğan") kelimelerinin birleşiminden oluşan Horâsân, "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamına gelmektedir. Sâsânîler döneminde ortaya çıktığı ve kısa sürede yaygınlaştığı tahmin edilmektedir. Tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafî bölgeyi kapsayan Horâsân toprakları, günümüzde üç parçaya ayrılmıştır. Bunlardan Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herât yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır. En geniş kesim İran'ın elinde olup mezkûr iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirmân, Belücistan ve Sistan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir. Eyalete (ustân) Meşhed, İsferyân, Bucnurd, Bircend, Tayyibât, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şîrvân, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûçân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nişâbur vilâyetleri (şehristan) bağlıdır (bak. Çetin 1998).

¹⁵ Rahman suresi ayet 56'dan tam iktibas. Meali: "Orada tatlı bakışlı, kendilerinden başkasına bakmayan, daha önce hiçbir insanın ve cinin dokunmadığı eşler var."

¹⁶ Rahman suresi ayet 58'den tam iktibas. Meali: "Onlar adeta yakut ve mercan gibidirler."

¹⁷ Terc.: Burası Adn cennetidir. Oraya ebedi kalacak kişiler olarak girin.

¹⁸ Krş. ان الله تعالى ملكا بخير الال الال الال

¹⁹ Kadim dönemlerde Türkistân'da kullanılan bir para birimi. Bâbü'r-nâm'e'de tengenin, ak tenge, yarmak ve ak yarmak şekillerinde kullanıldığı ve aynı değeri ifade ettiği görülmektedir. Kullanılan "ak" sıfatı, bunun gümüşten mamul bir sikke olduğunu düşündürmektedir (Babur 2006: 721-722).

kervansaraya geldiğimde, hizmetçilerim ve adamlarım bana: “Sana ne oldu, durumun hiç iyi görülüyor, seni çok bedbin ve perişan bir halde görüyoruz?” dediler. Ancak ben içinde bulunduğum durumun üzerini örtmeye gayret ettim ve o andaki halimi uygun bir şekilde gizlemeye çalıştım. Üç gün sonra o kadının yanına tekrar gittim. O kadının yanına geldiğimde onu üzüntülü ve kederli buldum. Hemen onun içerisinde bulunduğu bu durumu ona sorup anlamaya çalıştım. O da bana: “Ey benim cancağızım! Hiç sorma, o kızın kavmi ve kabilesinde büyük bir kavga ve kargaşa meydana geldi, hatta oluşun fitneden dolayı aralarında büyük bir çatışma bile çıktı. Bana da bunları söylediğin için sen delirmişsin, aklını yitirmişsin ve sağduyudan uzaklaşmışsın. Ona hangi kişilerin görücü olarak gelmekte istekli olup aceleci davrandığını, onu istemekte nasıl abartılı bir tavır sergilediklerini, ona talip olup istemek için akla hayale gelmedik işler yaptıklarını sen bilmiyorsun. Allah korusun²⁰, eğer o topluluk bunu öğrenirse yüzlerce baş rüzgârda savrulur ve yok olur. Bana söylenen bu sözler, ateşimi daha çok körükleyerek benim daha hilekâr ve aldatıcı olmam gerektiğini gösterdi.” dedi. Onun bu sözleri üzerine önüne iki yüz hani²¹ daha koydum ve ona:

[مصرع]

در پای تو ریزم آنچه در دست من است

[Mısra]

Elimde olanı(n tamamını) senin ayak(lar)ına seriyorum/saçıyorum.

dedim. O hilekâr düzenbaz ise bana: “Sakın üzülme, ne tür sıkıntı çekersen çek, muhakkak muradına kavuşup mutlu olacaksın. Şüphesiz iki gün sonra benden hayırlı bir haber alacaksın.” dedi. Belirlenen zamanda onun yanına tekrar geldim. O kadının yanında ayakta duran, kaşının çatıklığından karşısındakinin yüreğinin bağınun koptuğu, gözlerinin zehrinden iş ü işretin/yiyip içip eğlenmenin karanlığa dönüştüğü yetim bir genç gördüm. O kadın bana şöyle dedi: “Bu benim oğlumdur. O, senin içerisinde bulunduğun bu durum için sana destek verip yardımcı olabilir. Şimdi onunla birlikte kumaşçılar çarşısına gidiyorsun. Orada bulunan her şeyi satın alıyorsun. Oradan satın aldıklarının tamamını bana getiriyorsun, böylece ben de senin bu aldıkların vesilesiyle kızın ailesinin bana söz söylemelerine engel olmuş olacağım.” Hasılıkelam o ve iki köleyle birlikte pazara gitmek için yola çıktık. **Bâzâr-ı Melik**²²'in kapanının yanında onlara beklemelerini söyledim ve oraya geleceğimin sözünü verdim. Hemen kervansaraya gidip yanıma iki bin hani aldım. Tekrar onların yanlarına gelip onlarla tekrar kumaşçılar çarşısına gittim. O genci çağırdı ve kumaşçıdan aldığı malları ve kumaşları bir tarafa koydu. Alınan mal ve kumaşların fiyatının hesaplanmasından sonra geriye vermem gereken bin hani kaldı. Ben fakir de gidip kervansaraydan kalan bin haniyi alıp getirerek kumaşçıya teslim ettim. Aldığım mal ve kumaşları da getirip **Tâcu'n-neseb**'e teslim ettim. Mal ve kumaşları teslim alan **Tâcu'n-neseb** bana: “Yarın sabahleyin attar en iyi ve kaliteli kelleyi/büyük parça şekeri dükkânının önüne astığında en iyisinden kuru limon parçacıkları, badem; şekerli nohudu kutuya döktüğünde attar dükkânına git ve oradan elli tane kelle şekeri, beş man²³ limon parçacığı, beş man şekerli badem, beş man şekerli nohut satın al. Daha sonra bâzâr-ı gûsfende/koyun pazarına git ve oradan da elli tane semiz koyun satın al. Ayrıca yirmi tane sûf-i murabba/kareli yünlü dokuma ile elli tane en iyisinden Nâyin sırmalı kemer satın al.” dedi. Ertesi gün **Tâcu'n-neseb**'in bana satın almamı söylediği her şeyi satın aldım ve eksik hiçbir şey bırakmadım. Akşam namazı vakti gökyüzünün taç kapısında yıldız çivileriyle sağlamlaştırdıkları gecenin siyah renkli yaygısını yüzü güneş gibi parlak olan yeni gelinin üzerine örttüler ve onu bir perdenin arkasına gizlediler. **Horâsân**'ın kadıları, âlimleri, faziletli kimseleri, ileri gelenleri, meşhurları ve önde gelenlerini davet ettiler. Dünyada daha önce görülmemiş bir toy tertip ettiler. Mehir olarak elli bin tenge, iki yüz man ipek, beş tane evde hizmet edecek Türk ve Hintli köle, beş adet oymalı kilim belirlendi. Gerdeğe girme zamanı geldiğinde her taraftan mutribân/sazendeler, kavvâlân/şarkıcılar, muganniyân/muganniler, meclisârâyân/yaptığı güzel konuşmalarla meclise renk ve güzellik katanlar, bir taraftan çalgı çalıyor diğer taraftan da şarkı söylüyorlardı. Gerdeğe girme anında damadın gelinin yanına götürülmesi âdeti gereğince tellalların tamamı bu fakiri alıp o kızın/gelinin bulunduğu yere getirdiler. Gelinin yanına geldiğimde onun yüzündeki duvağı açtım. Duvağı açtığım zaman sanki cehennem kapısını bana açtıklarını zannettim. Aslında şu beyitler onun içerisinde bulunduğu durumu ifade etmek için çok uygundur:

[بيت]

²⁰ Krş. العیاذ بالله

²¹ O dönemde kullanılan altın para.

²² Alî Şîr Nevâyî tarafından Herât'ta Alâeddîn Mirzâ adına Melik Kapısı'nın yanına inşa ettirilen Bâzâr-ı Melik, Timurlular döneminin en büyük pazarıydı. Bu pazarın dört tarafı da tuğla ile örülmüş ve böylece pazar, bir avlu içerisine alınmıştır. Pazarın güvenliğinden sorumlu görevliler bulunmaktaydı (Şahin 2013: 232).

²³ Herât'ta kullanılan bir ağırlık ölçüsü.

یکی زشت روئی به صد گونه عیب
تو گفتی که مردار بودش به جیب

[Beyit]

Yüzlerce kusuru olan çirkin bir yüz. Sen sanki onun cebinde bir murdar/pislik olduğunu söyledin.

[ابیات]

فال بد باز بود و طالع زشت
در دوزخ به روی اهل بهشت

نقره اندوده بر درست [و] دغل
عنبر آمیخته به گنده بغل

[Beyitler]

Cennet ehlinin yüzüne, sanki kötü fal/uğursuzluk ve çirkin talih açılmış gibi cehennem kapıları açılmıştı. Doğrunun ve hilenin üzerine gümüş kaplanmış; kötü kokulu yerlere sanki amber karıştırılmıştı.

Onun gözlerinden biri, üzüm tanesi büyüklüğünde olup sanki göz yuvasından dışarıya doğru fırlamıştı. Kevgir gibi olan gözlerinden onun yüzünde dâghâ-yı âbile/suçiçeği yaraları oluşmuştu.

[نظم]

دهانش از فراخی گوش تاگوش
دو گوشش از درازی دوش تا دوش

دهان آن قبیح زشت فرتوت
چو گوری بود و بینی همچو تابوت

[Nazım]

Onun ağzı, bir kulaktan diğer kulağa kadar/iki kulak arası genişlikteydi. Onun iki kulağı da bir omuzdan diğer omuza kadar/iki omuz arası genişlikte idi. Onun çok çirkin olan, yaşlı birisinin ağzına benzeyen kötü ağzı, tıpkı bir mezar gibiydi. Burnu ise tabuta benziyordu.

O çok korkunç yüzü görünce birden çok büyük bir çılgılık attım, kendimden geçtim ve olduğum yere düşüp bayıldım. Orada bulunan kadınların bir kısmı, yüzüme tokat vurarak ve beni şamarlayarak kendime getirdiler. Kendime gelince: “Ey bibi **Tâcu’n-neseb!** Bu ne durum, ne iştir?” diye haykırmaya başladım. Kargaşa çıkaran kadınlar: “Ey aptal köylü! Ey basireti kapalı olup gerçeği ayırt edemeyen saf adam! Şu an seni **Şâh Cemşîd**’in kızı **Hûrşîd** ile nikâhladılar. Sen artık onu nikâhına alarak onunla evlendin. Ben daha tek bir söz söylemeden beni, bayram gecesi davula vurmadıkları kadar dövdüler.”

[نظم]

وین بتر کان عروس جان فرسای
دامنم را کشید و گفت در آی

عقربم گو بزن تو دست منه
ملك الموت گفتم از تو به

تو مناره ز پای بنشانی
شهوتم را کجا بجنابانی

[Nazım]

Bu can dayanmaz güzel gelinler, eteğimi çekti ve bana gel dedi. (Bunun üzerine ben de) “Beni akrep soksun, ancak sen bana dokunma.” dedim. Azrail senden daha iyi diye söyledim. Sen ayaktaki minareyi bile devirirsin. Şehvetimi nasıl harekete geçirirsin.

Her türlü şekilde o gece beni mahv u perişan ettiler, hatta boynuma düşkünlük ve talihsizlik halkasını geçirdiler/taktılar. Ben onlara: “Şimdi siz bana ne söylüyor ve hangi yolu gösteriyorsunuz?” diye sordum. Onlar da

bana: “Ey mahdum! Eğer buradan kaçmaya gücün yeterse, ²⁴أَفْرَارٌ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ” sözünü vesile kıl ve hemen buradan kaç.” diye cevap verdiler. Onların bu sözü üzerine hemen oracıkta “fâtiha” talep ettim, yüzümü/yönümü kendi vilayetime doğru çevirdim ve anında oradan ayrıлып kendi vilayetime doğru hızla kaçıp gittim.

Kendisine anlatılan bu hikâyeden etkilenen Hazret-i Sultan, “Eğer **Horâsân**’ın fethi müyesser olursa o mahalle-i müferrihi/iç açıcı mahalleyi yerle bir, o hilekâr düzenbaz kadını da param parça edeceğim. Eğer o hilekâr kadın ölmüşse o zaman onun mezarını ateşe vereceğim.” dedi. Bunun üzerine Sultan’a şöyle söylediler: Şairlerin en melihi ve fasihlerin en fasihi olan **Hazret-i Şeyh Sa’dî** (sırrı takdis olunsun) ile ilgili olarak da bu şekilde bir olay meydana gelmişti. **Hazret-i Şeyh Sa’dî** ile ilgili meydana gelen o olay şu şekildedir:

Bağdat’ta Şeyh Sa’dî-i Şîrâzî’yi Aldatan Kadın

Bir zamanlar **Şeyh Sa’dî-i Şîrâzî** (691/1292)²⁵, tasavvuf yolunda çıktığı yolculuklardan birinde **Bağdâd**’a geldi. Şekerciler pazarından geçerken birden gözü bir gurfeye/cumbaya takıldı. Doğu güneşi, orada bulunan güzelin cemalinin parlaklığının ihtişamı karşısında tıpkı bir zerre gibi görünüyordu. İrem bağının servisi, onun boyu ve yürüyüşünü kıskandıığı için hayret ayağı daima çamurda bağlı kalıyordu yani onun boyu ve salınarak yürüyüşü karşısında kendinden utanıyordu. **Şeyh Sa’dî** onu görünce, onulmaz bir derde giriftar olup büyük acı çeken gönlünden derin bir ah çekti. Bir taraftan meftun olmuş ve acı içinde kıvrılır bir durumda her tarafa giderken diğer taraftan kendinden geçmiş bir hâlde yüzünü her tarafa çeviriyordu. Birden önüne yaşlı bir kadın çıktı ve ona: “Ey genç! Senin bu durumun nedir? Halinin perişanlığının sebebi kimdir? Sırrını benden gizleme. Senin maksadının ipinin ucunu/arzu ve isteğini benim irade ve iktidarımın parmak uçlarına bırak, çünkü benim yardım ve desteğim olmadan senin amacına ulaşman mümkün değildir.” dedi. Yaşlı kadının bu sözleri üzerine **Şeyh Sa’dî** sırrını o kadına açtı ve her şeyi tek tek anlattı. **Şeyh Sa’dî**, sırrını o yaşlı kadına açıklayınca o yaşlı kadın da ona: “Şimdi senin gönlün rahat olsun, çünkü senin görüp kavuşmak istediğin kız benim emrim altındadır. Senin bu işinin sonu benim göstereceğim gayret ve kuracağım tertibe bağlıdır. Eğer sen elinde avucunda olanın tamamını getirip bana verirsen ben de o zaman senin bu işini kolaylıkla halledebilirim.” dedi. O zaman **Hazret-i Şeyh**’in yanında iki yüz tengesi vardı. Para kesesini açıp hepsini o kadına verdi. **Hazret-i Şeyh**’ten tengeleri alan o yaşlı kadın, ona kendi evini gösterdi. Akabinde işini halletmek için ondan bir hafta süre istedi. Daha sonra mahalle halkını topladı, örf ve âdet gereği bir toy tertip ederek bir meclis oluşturdu. Mecliste; “Bu kız filandır. O kızın mensup olduğu kavim ve kabilenin sahip olduğu övünç ve iftihar, onun başını ta atlas feleğine ulaştırmıştır.” dedi. O kadının söylemiş olduğu bu sözler üzerine, o kızın değer ve makamı şeyhin yanında olduğundan daha fazla arttı. Nikâh akdinden sonra gerdeğe girme zamanı gelince **Şeyh**’i perdenin arkasına getirdiler. Orada kendisine arabulucu olan kadın, süslenmiş bir vaziyette oturuyordu. Bu durumu gören **Şeyh** içinden: “Aman Allah’ım, ben şimdi ne yapayım, nasıl bir hile tertip edeyim.” dedi.

[فرد]

جز به تدبیر کار نتوان کرد
با فلک کارزار نتوان کرد

[Ferd]

Tedbir dışında iş yapılmaz. Felek ile savaş edilemez.

Daha sonra **Şeyh Sa’dî**, o yaşlı kadına: “Ey bibi! Sen sergilediğin bu tavırla ne güzel ve harika bir iş yaptın. Biliyor musun, aslında ilk gördüğümde vurduğum, büyük bir içtenlikle kavuşmayı arzu edip istediğim bizzat sendin.

²⁴ Hadis bilgini Aliyyü’l-kârî, bu sözün, lafız ve anlam itibarıyla aslının olmadığını ifade etmiştir. Meali: “Güç yetirilemeyecek şeylerden kaçmak peygamberlerin sünnet(âdet)lerindedir.” (bak. Yılmaz 2013: 186).

²⁵ İran edebiyatının en tanınmış ve önemli şahsiyetlerinden biri olan ve haklı olarak dünya edebiyatında da önemli bir konum kazanmış bulunan Sa’dî’nin tam adı Ebû Abdullah Müşerref (el-dîn) b. Muslih el-dîn Şîrâzî’dir. 610/1213-615/1219 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Bütün şiirlerinde kullandığı Sa’dî mahlasını, Fars’ta hüküm süren Salgurlular’dan Ebû Bekr b. Sa’d’in adından almıştır. Genç yaşta iken Moğol istilasından dolayı Bağdat’a gitmiş ve orada bulunan Nizâmîye medresesinde ciddi bir eğitim almıştır. Daha sonra uzun bir seyahate çıkmış ve Hindistan’dan Suriye’ye kadar birçok yeri gezip dolaşmıştır. Bu seyahati esnasında bazılarının tamamen hayal mahsulü olduğu seyahat hikâyeleri kaleme almıştır. 654/1256 ya da 655/1257 yılında doğduğu yere dönen Sa’dî, 655/1257’de çok tanınmış olan *Bûstân* isimli mesnevisini kaleme alarak Salgurlardan Ebû Bekr b. Sa’d’a ithaf etmiştir. Ertesi yıl da şehzade Sa’d b. Ebû Bekr adına Fars edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen ve manzum mensur olarak oluşturulan *Gülîstân*’ı yazmıştır. 663/1264 sıralarında hacca gitmiş, hacdan dönüşünde Tebriz’de Moğol vezirlerinden Şemsüddîn-i Cüveynî ile ünlü tarihçi Alâüddîn Atâ Melik-i Cüveynî’nin tevaccühünü kazanmış, Moğol hükümdarı Abaka Han ile görüşmüştür. Tekrar memleketine dönen ve bugün türbesinin bulunduğu yerin yakınlarında bulunan hankahta zahidane bir şekilde ömrünü ibadetle geçiren Sa’dî, 691/1292 yılında ölmüştür (bak. Ateş 1968: 168-201).

Ancak senden utandığım için bunu dile getirip sana söyleyememiştim. Yaptığın bu iş çok güzel ve iyi oldu.” dedi. **Şeyh Sa’dî** söylediği bu sözleriyle o yaşlı kadına, duyduğu zevk ve şevki dile getirdi. O gece, o yaşlı kadınla güzel ve hoş vakit geçirdiler. Üç gün sonra **Şeyh Sa’dî** pazara giderek oradan büyük bir çarşaf satın aldı. Ayrıca bir gece elbisesi/pijama, bir yastık ve bazı giyilecek kıyafetler ile örtünecek örtüler de aldı. Daha sonra bu aldıklarının tamamını bir bohçaya koyup sırtına yükledi ve eve geldi. O yaşlı kadın **Şeyh Sa’dî**’ye: “Bu bohça nedir? Bu bohçanın içindeki giyilecek kıyafetler, örtünecek örtüler ve kumaşlar kimindir?” diye sordu. Kadının bu sorusu üzerine **Şeyh Sa’dî** ona: “Ey bibi! Bu şehir çok garip/tuhaf. Hem geçinemiyorsun hem de dilenemiyorsun. Aslında ben gassalım. Kendi şehrimde bu işi yaparak geçimimi sağlıyordum. Ben, seninle kadın ve erkekleri birlikte yıkayalım ve günlerimizi bu şekilde geçirelim diye evlendim.” dedi. **Bağdat**’ta baras ve cüzzam hastalıklarına yakalanmamak için gassal ve gassaleden sakınılır ve uzak durulurdu. **Şeyh Sa’dî**’in bu sözlerini duyan yaşlı kadın: “Bir an bile seninle birlikte olmak istemediğim için benim evimden hemen çık ve benden uzaklaş.” diye bağırdı. Kadının gösterdiği bu tepki karşısında **Şeyh** ona: “Ben, seni çok arzu edip istediğim için seninle evlendim. Bundan dolayı şimdi seni karşılıksız bırakmam.” dedi. Bunun üzerine o kadın bir grup akrabası ile o yörenin önde gelenlerini topladı. Onlarla yapacakları mücadele, alacakları tedbirler ve gerçekleştirecekleri husumet planını belirledi. **Şeyh Sa’dî**: “Ben bir miktar meblağ/para harcadım.” deyince o yaşlı kadın: “Senin harcadığının meblağın iki katını benim malımdan al ve beni boşa.” dedi.

[نظم]

جنگ با زن چو اتفاق افتاد
عاقبت صلح بر طلاق افتاد

زینهار از قرین بد زینهار
26 ^{و قنا ربنا عذاب النار}

[Nazım]

Kadınla edilen mücadelenin neticesinde oluşan sulhun sonu, (şüphesiz) boşanma olur. Sakın, kötü yakınlıktan korun. Ey Rabbimiz! Bizi cehennem azabından koru.

Şeyh Sa’dî ile ilgili anlatılan bu hikâyeden sonra sultan, huzurunda bulunanlara; “Her kim kadınların hilesi ve onların hilekârlığı ile ilgili bir hikâyeye ya da rivayet biliyorsa, onu şimdi burada anlatsın.” diye buyurdu. Sultanın bu buyruğu üzerine orada bulunan herkes, **Vâsîfî**’ye teveccüh gösterip onun anlatmasını istediler. **Vâsîfî** de kendisine gösterilen bu teveccühten dolayı şu hikâyeyi anlattı:

Hilekâr Kadın

Kadim dönemlerde hem çok güzel ve hoş hem de son derece nazlı ve edalı bir kadın vardı. **Hıtâ** ve **Çin**’in (çok meşhur olan) nakkaşlarının/ressamlarının düşünce kalemleri bile onun güzelliğinin hüviyeti karşısında dayanamayıp kırılırdı. Yeryüzünün güzel yüzlüleri bile onun güzelliğine hayran olup şaşkınlıktan hayret parmağını dişleri arasına alırlardı yani hayretler içinde kalırlardı. O tam anlamıyla bir mahbuptu/güzeldi. Bir gün sevgilisine şikâyetle bulunarak ona şöyle dedi: “Benim sana olan aşk ve muhabbetimde bir azalma ve zayıflama oluştu. Bu yüzden seni, eskisi gibi bulmuyorum/görmüyorum.” Bunun üzerine sevgilisi ona: “Bunun sebebi, senin kocandan korkmam ve onun heybetinden ürkmemdir.” dedi. Sevgilisinin bu sözlerine karşılık kadın ona: “Benim aynı şekilde devam edeceğimi sakın unutma. Ben, bizzat kendi kocamın gözü önünde, aramızda olan ilişkiyi anlayıp algılayamayacağı bir hileyle seninle konuşur sohbet ederim.” dedi. O da kadına: “Bu nasıl bir laf, nasıl anlamsız bir sözdür? Yoksa sen benimle alay edip eğleniyor musun? Bu nasıl olabilir?” diye tepki gösterdi. Kadın da ona: “Kocamın İrem bahçesinin bile kıskançlıktan gönlünün yaralanıp acı çektiği bir bahçesi vardır. Sen o bahçeye git. Bahçenin ortasında bir havuz, havuzun kenarında da çok yüce ve uzun bir çınar ağacı bulunmaktadır. Havuzun bir tarafında ise güllere benzeyen yıldızlarla dolu gök kubbeyi andırıldığı söylenen nesteren çiçeği/yaban gülü vardır. Sen bahçeye gittiğinde gülfidanlarının arasına gizlen. Ben sana işaret ettiğim zaman, gizlendiğin yerden dışarı çıkarsın.” dedi. Kadının sevgilisi, kadının söylediği yere gitti. Kadın da kendisini hüzünden kederlenmiş gibi gösterdi. Sanki melâletin oluşturduğu beyazlık ile külfetin meydana getirdiği allık onun yüzüne gam ve hüznü olarak oturdu yani yüzünde gam ve hüznü emareleri oluştu. O kadının eşi eve geldi ve onu üzüntülü bir şekilde görünce ona: “Ey benim canım ve dünyam! Ey servi boylu sevgilim! Sana böyle ne oldu? Seni bu şekilde hüzünlendirip kederlendiren şey nedir?” diye sordu. Eşinin bu soruları üzerine kadın, içten bir ah çekti ve eşine: “Ben, senin beni sevdiğini ve sevgi tohumunu gönül

²⁶ Bakara suresi, ayet 201 ve Âl-i İmrân suresi, ayet 16’ dan nakıs iktibas. Meali: “...Bizi cehennem azabından koru.”.

tarlama daima ektiğini zannediyordum, ancak bugün beni önemseyip sevmediğin gerçeği ortaya çıktı. Benim bu sözleri sana söylememin sebebi, bugün bizim bahçeye gittiğini söyleyen bir kadın geldi. Bahçeyi bana öyle bir anlattı ve tasvir etti ki benim kafam tamamen karıştı. O anlatırken aklıma yabancı kişilerin bile başa giderek onu görüp gezdikleri, benim ise onu gezmek ve görmekten mahrum kaldığım geldi. Benim kocam bana asla, gel seninle bahçeye gidelim ve orada birlikte hoş ve güzel bir vakit geçirelim demedi.” dedi. Eşinin bu sözlerini dinleyen kocası güldü ve ona: “Ey akılsız! Bunu üzüntünün sebebi kılmanın ne anlamı var. Haydi kalk da seninle birlikte o bahçeye gidelim.” dedi. Bunun üzerine her ikisi birlikte o bahçeye gittiler. Havuzun kenarında olan o çınar ağacının gölgesine yerleşip oturdular. Tıpkı saba rüzgârının esintisiyle birbirine dolanan iki çiçek dalı gibi birbirlerine sarılıp kenetlendiler. Daha sonra o kadın, kocasına: “Ey efendi! Benim aklıma bu ağacın üzerine çıkmak, oradan bu şehirde bulunan diğer bahçeleri seyretmek, seyrettiğim diğer bahçelerle bu bahçeyi karşılaştırmak ve bu bahçenin diğer bahçelerden hem farkını hem üstünlüğünü hem de ne kadar güzel olduğunu belirlemek geldi.” dedi. O kişi eşine: “Bu ağaca çıkmak senin için zor ve tehlikeli olmasın.” dedi. Kadın da eşine: “Hayır, bu ağaca tırmanmak benim için hiç de zor ve tehlikeli değil, ayrıca ben ağaca çıkarken dikkat edeceğim.” dedi. Kadın yerinden kalktı ve o çınar ağacına tırmanmaya başladı. Ağacın tepesine çıkan kadın, etrafına şöyle bir bakıp seyrettikten sonra feryat etmeye başladı ve kocasına: “Ey bedbaht! Ey yüzü kara! Sana böyle ne oldu? Sana ne uğradı da hem süsleniyor hem giyiniyor hem de başkasıyla birlikte oluyorsun, ey namert utan.” diye bağırdı. Eşinin bu şekildeki ah u feryadı üzerine kadının kocası: “Sübhaneallah²⁷! Ey kadıncağыз! Sen delirip çıldırdın mı? Sana böyle ne oldu? Sen neler saçmalıyorsun? Senin bu söylediklerini kimsenin duymaması için sus ve hemen o ağaçtan aşağıya in.” dedi. Kocasının bu sözleri üzerine ağaçtan aşağıya inen o kadın, hemen orada kendinden geçip bayıldı. Ayılıp kendine geldiğinde, “Söylediğim her şey kesinlikle doğru” diyerek yüksek sesle çok büyük yeminler etti. Bir süre sonra o kadının kocasının içine bir kurt düştü. Hemen o çınar ağacının tepesine tırmandı. Bu arada o kadın, daha önce anlaştıkları gibi kendi sevgilisine işaret etti. Kendisine edilen bu işareti gören kadının sevgilisi, saklandığı yaban güllerinin arasından çıktı. Çiçek harmanının/yığınının ortasına kadar sürünerek geldi. Ortaya çıkan bu manzara, sanki açılmamış gonca, açılmış çiçekte saklanmış gibi görünüyordu. Çınar ağacına çıkan o kadının kocası, ağacın tepesinden yere bakınca karısının bahsettiği özelliklere sahip bir kişinin kendi eşiyle eğlendiğini gördü. Gördüğü bu manzara karşısında o kadının kocası, bir yandan yazıklar olsun diye feryat ediyor diğer taraftan da “karısının söylediği şeylerin aslında gerçek olduğunu” dile getiriyordu. Kocasının ettiği bu feryat üzerine o kadın, kocasına: “Saçmalama, benim sana söylediklerime inanmadın. Galiba bu ağacın özelliği, işte budur.” dedi.

Bu hikâye tamamlandığında Hazret-i Sultan, kendinden geçercesine çok güldü ve orada bulunanlara: “Henüz gecenin erken saati olduğu için uykumuz gelmedi; başka bir hikâye anlatın.” dedi. Sultanın bu isteği üzerine şu hikâye anlatıldı:

Kadınların Hilesinden Çok Korkan Adam

Eski zamanlarda bir kişi vardı. Bu kişi hiç evlenmemişti. Çünkü ²⁸اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيْمٌ ayeti gereğince daima “kadınların yapabileceği hilelerden endişe ediyor ve korkuyorum” diyordu. Onun eline bir gün tesadüfen kadınların hilesi ile ilgili bir kitap geçti. O kitabı, çok dikkatli bir şekilde hem okuyup inceledi hem de değerlendirdi. Daha sonra kendi kendine: “Kadınların yapabilecekleri hilelerin neler olduğunu tamamen öğrendim. O hilelerin inceliklerini ve özelliklerini didik didik ederek en ince ayrıntısına kadar kavradım. Artık bundan sonra ben, herhalde kadınların yaptığı hilelerden etkilenmem.” dedi. Yaptığı hilelerle bilinen ve tanınan güzel bir kadın vardı. O kişi, hilekâr olan o güzel kadını kendi nikâhına aldı. Gözlerini bir an olsun onun üzerinden ayırmıyordu. Ancak o kadının boyacı bir sevgilisi vardı. Kadının evlenmesinin üzerinden belli bir süre geçti. Geçen bu süre zarfında boyacı sevgilisinden ayrı düşmüştü. Bu ayrılık uzayınca sevgilisine, artık kendisinin bu ayrılığın takatini kalmadığını söylemesi ve haberini iletmesi için bir kişi gönderdi. Gönderdiği o kişi sevgilisine şu haberi ulaştırdı: “Kocamın gözü, her an benim üzerimde olduğu için rahat bir şekilde hareket edemiyorum. Bu durum benim işimi çok zorlaştırdı, hatta beni çıkılmaz bir girdabın içine attı. Ancak ben onun tavrı karşısında hem tedbirimi aldım hem de bu konu üzerinde çok düşündüm. Yarın senin dükkânının çamur olması için dükkânına bolca su dökerek sula. Ben yapacağım bir hileyle seninle birlikte olacağım.” Sabah olunca, boyacı ²⁹كُنْ فَيَكُونُ ayeti²⁹ fehvasınca dükkânına bolca su dökerek suladığı için sanki sabah yıldızları kayıp yere düşmüşlerdi. Usta boyacı, sevgilisi olan kadının isteği üzerine kendi dükkânına bolca su serperek onu çamurlaştırdı. O kadın kocasına şöyle dedi: “Çok kirlendiğim için bugün hamama gidip baştan ayağa bütün bedenimi yıkamak istiyorum.” Kocası eşinin bu söylediklerini düşünüp değerlendirdikten sonra kendi kendine:

²⁷ Allah'ı her türlü ayıp, kusur ve eksikliklerden beri kılarım. bak. Yılmaz 2013: 615.

²⁸ Yûsuf suresi ayet 28'den nakıs iktibas. Meali: “...Siz kadınların tuzağı ne yamandır.”

²⁹ Yasin suresi ayet 82'den nakıs iktibas. Meali: “...‘Ol’ der, o da hemen oluverir.”

“Karımın nasıl bir hile yapacağını görmek için karım hamama gidip gelirken ben de onun yanında olayım.” dedi. Onun hamama gitmesine razı oldu. Bunun üzerine her ikisi birlikte hamama gitmeye karar verdiler. Kadın boyacı dükkânına ulaştıncaya kadar adımlarını yavaşlatıp kendisini birden çamura attı. Oradan ayrılmasının mümkün olmaması için üzerindeki örtüsünü iyice çamura bulandırdı. Daha sonra o kadın: “Ah! Hangi bedbaht ve kâfir, bu yolu böyle çamurlu hale getirdi? Ah! Ben şimdi ne yapayım, ne çare bulayım, bu çamura bulanmış örtüyle nereye gideyim?” diye bağırmağa başladı. Öyle bir kargaşa çıkarıp kavga etti ki kocası ona: “Gel şu eve gir ve orada örtünü yıka.” dedi. Bu ev, aslında o kadının boyacı sevgilisinin içinde bulunduğu evdi. Kısaca belirtmek gerekirse kadın eve girdi, sevgilisiyle el ele tutuşup kucak kucağa sarılarak eğlendiler. Bu arada kadının kocası, âşık ile maşukun eğlencesinin bitmesi ve kadının örtüsünün kurummasına kadar evin dışında oturup *Kitâb-ı Mektûb-ı Zenân/Kadınların Hilelerinin Kitabı*ni okuyup inceledi. Usta boyacı dışarı çıktı ve kadının kocasına: “Ey Efendi! Okuyup incelediğin bu kitap nedir?” Kadının kocası usta boyacıya: “Kadınların hilesi hakkında yazılmış bir kitaptır.” dedi. Usta boyacı kadının kocasına: “Bu kitabı başından sonuna kadar okudun mu?” dedi. Kadının kocası usta boyacıya: “Evet, okudum.” dedi. Usta boyacı kadının kocasına: “Bu kitabın hiçbir yerinde pâlegzek/kaygan ayak hikâyesine rastladın mı?” dedi. Kadının kocası usta boyacıya: “Hayır!” dedi. Bunun üzerine usta boyacı kadının kocasına: “O zaman bu hikâyeyi, bu kitabın sayfasının kenarına yaz, sakın kendi sakalına/kendi hâline gülme. Hatta bir daha bu kitabı asla okuma, çünkü kadınların hilesine ancak Tanrı yeter.” [En iyi bilen Allah’tır].

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “گفتار/Söz” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde **Vâsîfî**’nin önce **Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han** tarafından **Sayram** diye meşhur olan **İsbicâb** nahiyesindeki **Kâzkurd dağı** mevkiine bir otağ kurulduğu, kurulan bu otağda bir meclis tertip edildiği, tertip edilen meclise **Buhârâ**’dan gelen **Mevlânâ ‘İsâmüddîn İbrâhîm**’in oğlu **Mevlânâ Mîr Cân**’ın da katıldığı, mecliste **Mevlânâ Mîr Cân**’ın okuduğu beyti beğenen sultanın beytin kimin olduğunu sorduğu, mecliste bulunan **Vâsîfî**’nin **Mefâhir-i Râzî**’nin birçok şâirin nazire³⁰ yazdığı, yazdıkları nazirelerle övündükleri “**Bâl-i Murassa**” olarak adlandırılmış kasidesinden olduğunu söylediği belirtilmiştir. Ardından göz hastalığına yakalanan **Hilâlî**’nin, görme duyusunu yeniden kazanmak için Allah’a yalvarıp yakarmak amacıyla **Hz. Hasan** ve **Hz. Hüseyin** övgüsünde, **Horâsân** şairlerinin önde gelenlerinden kabul edilen **Mevlânâ Zülâlî**’nin **Emîr Muhammed Emîr Yûsuf** övgüsünde, **Vâsîfî**’nin **Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han** övgüsünde **Fâhir-i Râzî**’nin “**Bâl-i Murassa’ Kasidesi**”ne tettebbu olarak yazdıkları kasidelere yer verilmiştir (bak. Vâsîfî 1350: 205-218). Bu bölümün serbest tercümesi şu şekildedir:

Sultan Meclisi

Sayram³¹ kasabası diye meşhur olan **İsbicâb** nahiyesindeki **Kâzkurd dağı** mevkiinde yücelikte mavi gökyüzünün en yüksek noktasında bulunan keçi yıldızına eşit hayme/çadır, hargâh/büyük çadır, serâperde/sultan çadırı ve bârgâh/otağ kurdular. O felek gibi yüce dağın eteğinde bir meclis tertip ettiler. Meclisin tertip edildiği o gün **âlî-cenâb**/alicanap, **me’âlî-intisâb**/yüce mertebe sahibi, **sülâle-i e’âzimu’l-‘ulemâ**/bilginlerin en büyüklerinin sülalesinden gelen, **hulâsa-i emâcidü’l-fuzalâ**/en şerefli fazilet sahibi kişilerin özü, **Mevlânâ ‘İsâmüddîn İbrâhîm**’in oğlu **Mevlânâ Mîr Cân**, **Buhârâ**³² vilayetinden gelerek teşrifata/protokole uygun bir şekilde sultanın yüce huzuruna çıktı. Böylece O, hem padişahın yüce eşiğinin toprağını öpmek hem de saadete kavuşma onuruna ulaşmak için bütün âlemin sığınağı olan sarayındaki fazilet sahibi kişilerin safına katıldı. Sultanın tertip ettiği bu meclis devam ederken sabahla ilgili bir konu açıldı. **Buhârâ**’dan gelerek bu meclise katılan **Mevlânâ Mîr Cân** şu beyti zarif ve yumuşak bir dille okumaya başladı:

صبح برآمد ز کوه دامن اطلس کشان
چون نفس جبرئیل از گلوئ اهرمن

³⁰ Nazire hakkında geniş bilgi için bak. Köksal 2018.

³¹ Eskiden beri önemli bir yerleşim merkezi olan Sayram, Batı Türkistân’daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerinde kurulmuştur. İspicâb (İsbicâb/İsficâb) veya Akşehir adıyla da anılmaktadır (Eraslan 1989: 159).

³² Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alan Buhârâ, bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. İstahrî, İslam ülkeleri içinde nezahet açısından Mâverâünnehir’de Buhârâ’dan daha nezihini görmediğini, kalesine çıkıp etrafınıza baktığınızda gözünüzün alabildiği alanların tamamının yeşil olduğunu, hatta bu yeşilliğin gökyüzünün mavi rengiyle birleştiğini, bu renk cümbüşü içerisinde köşklerin birer yıldız gibi parladığını, Buhârâ’nın arazilerinin çok kıymetli, tamamının bayındır olduğunu dile getirmiştir (Şeşen 1992; İstahrî 2020: 250-251).

Güneş, **Ehremen**³³'in boğazından çıkan Cebrail'in nefesi gibi atlas eteğini toplayarak yükseldi.³⁴

Âlî-cenâb/alicienap, **saltanat-meâb**/saltanata sığınak olan sultan: "Bu zamana kadar duyulmamış latif ve güzel sözleri ihtiva eden bu beyit kimindir?" diye sordu. Sultanın bu sorusu üzerine **Vâsıfî**, "Bu beyit **İmâm Fahr-i Râzî**³⁵'nindir. "**Bâl-i Murassa**" olarak adlandırılmış kasidesindedir. O kasidenin matla beyti şu şekildedir:

بال مرصع بسوخت مرغ ملمع بدن
اشك زليخا بريخت يوسف گل پيرهن

Bedeni alaca renkli tüylerle kaplı olan kuş, süslü kanatlarını parlattı. Gül gömleklili **Yûsuf**, **Züleyhâ**'nın gözyaşlarına benzer gözyaşları döktü.

Bu, fazilet sahibi kişilerden birçoğunun nazire yazmaya gayret ettiği, yazmış oldukları bu nazirelerden dolayı büyüklük ve üstünlük taslayarak övündükleri bir kasidedir.³⁶ Göz hastalığına yakalanan **Hilâlî** (936/1529-1530)³⁷, bu kasideye nazire yazan şairlerden biridir. Mü'minlerin Emiri **Hız. Hasan** (öl. 49/669)³⁸ ve **Hız. Hüseyin** (öl. 61/680)³⁹ övgüsünde olan aşığıdaki kaside ona yazılan nazirelerden biridir. **Hilâlî** kaleme aldığı bu övgü kasidesinde, görme duyusunu yeniden kazanmak için Allah'a yalvarmış, daha sonra bu arzu ve isteğine kavuşmuştur. Gerçekten çok hoş ve güzel söylenen, ince ve zarif manalara sahip olan bu kaside şu şekildedir:

تخت مرصع گرفت شاه ملمع بدن
جيب مرقع دريد شاهد گل پيرهن

Mülemma/rengli bedenli şah, altın ve mücevherlerle süslemeli tahta oturdu. Gül desenli elbisesi olan güzel, yakasını yırtıp bedenini gösterdi.

ساغر سيمين شکست ساقی زرین قدح
پیکر پروانه سوخت شمع زمرد لکن

Altın kadehli saki, gümüş kadehi kırdı. Zümrüt leğenli mum, pervanenin bedenini yaktı.

آتش موسی گرفت در کمر کوهسار
دامن گردون رساند آه دل کوهکن

Dağın yamacını **Mûsâ**⁴⁰'nın ateşi sardı. Dağı delen âşığın/**Ferhâd**⁴¹'in gönlünün ahı, feleği kapladı.

³³ Eski Fars Mecusîlerinin inandıkları zulmet ve şer ilahı olan şeytandır. Hürmüzd adlı hayır, nur ve gündüz ilahıyla devamlı düşmanlık içerisinde buldukları için dünyadaki bütün hayır ve şer bunlardan zuhur etmekteymiş. Bir gün Ehremen'in mağlup olmasıyla dünya huzura ve saadete kavuşacakmış (Onay 1992: 139).

³⁴ Bu beyit; "Güneş, Ehremen'in boğazından çıkan Cebrail'in nefesi gibi eteği atlas olan dağın ardından doğdu." şeklinde de tercüme edilebilir.

³⁵ Fâhir-i Râzî ve Ebu'l-mefâhir-i Râzî olarak da anılan Fahr-i Râzî, Selçuklu hükümdarlarından Sultan Melikşâh zamanında yaşamış yetkin bir âlim ve şairdir. Dönemin önemli üstatlarından biri olan Râzî, her ilimde maharet sahibiydi. Şiirlerini daha çok "lûgaz" türünde kaleme almıştır. Bu sanatın icra edilmesinde en yetkin kişidir (bak. Devletşâh 1901: 76-78).

³⁶ Fahr-i Râzî'nin bu kasidesine "tettebbu" ya da "nazire" yazan şairlerden bazıları şunlardır: Hâcû-yi Kirmânî, Enverî-i Ebîverdi, Hilâlî-i Çagatâyî, Şevkî-i Nerâkî, İbn Hüssâm, Mevlânâ Kemâl-i Gıyâs, Baba Sevdâyî, Ahund Resûl-i Kâşî, Aka Ma'sûm-i Hâveri-yi Kazvînî, Nizâmuddîn Ahmed-i Et'ime (bak. Kûpâ 1391: 238). Mefâhir-i Râzî'nin bu kasidesi Abdullatîf-i Şirvânî ve Mahmûd-ı Sicistânî tarafından şerh edilmiştir (bak. Kûpâ 1391: 239-249).

³⁷ Kuzeydoğu İran'daki Esterâbâd şehrinde doğan Hilâlî'nin tam adı Bedrüddîn (Nûrüddîn) Muhammed b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî'dir. Ancak o, hem "Hilâlî" mahlasıyla hem de Çagatâyî Türklerinden olduğu için "Çagatâyî" nisbesiyle tanınmıştır. Gençliğinde dönemin önemli kültür merkezlerinden Herât'a gitmiş, orada Alî Şîr Nevâyî'nin himayesine girmiş ve onun meclisinde yetişmiştir. Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâyis*'inde onun kabiliyetli, hâfızası kuvvetli, istikbal vaat eden bir genç olarak tanıtmıştır. Gazel, rubâi ve kıt'alardan oluşan Farsça divanının dışında tasavvufî bir hüviyete sahip *Şâh u Derûş*, aşkın mahiyeti ve sadakat, vefa, cömertlik, cesaret, alçak gönüllülük, edep gibi konuların işlendiği yirmi bölümden meydana gelen *Sifâtü'l-âşıkîn* ve *Leylâ vü Mecnûn* isimlerinde Farsça mesnevileri bulunmaktadır (bak. Sevgi 1998).

³⁸ Asl adı Ebû Muhammed el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el Hâşimî olup Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fâtıma ile Hz. Alî'nin büyük oğludur (bak. Fığlalı 1997).

³⁹ Asl adı Ebû Abdillah el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el Hâşimî eş-Şehîd olup Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fâtıma ile Hz. Alî'nin küçük oğlu olup Kerbelâ'da şehit edilmiştir (bak. Fığlalı 1998).

⁴⁰ İsmi *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikredilen, İsrâiloğullarına gönderilen ve kendisine *Tevrât* indirilen peygamberdir (bak. Harman 2020).

⁴¹ Çok eski Acem efsanesine göre Hüsrev-i Pervîz'in sevgilisi Şîrîn'in diğer âşığıdır. Şîrîn, Hüsrev tarafından bir dağın arkasına hapsedilmiş, ancak o Şîrîn'e kavuşmak için o dağı delmiştir. Şîrîn'nin emriyle hapsedildiği yere Cûy-ı Şîrî getirmiş ya da oraya süt akıtmıştır. Daha sonra başını havaya attığı külüngünün altında tutmuş, başına düşen külüng başını parçalamıştır. Doğu edebiyatlarında

بیضه زرین نهاد طایر مشکین جناح
جلوه طاوس کرد طوطی شکر شکن

Siyah kanatlı kuş, altın yumurtladı. Şeker kıran papağan, tavus gibi cilvelendi.

شمع فلک را نشانند شعشعه آفتاب
شعله در انجم فکند مشعله انجمن

Güneşin parlaklığı, felek mumunu söndürdü. Meclis meşalesi, yıldızları ateşe verdi.

حضرت خضر فلک خلعت خضرا گرفت
یافت به عمر دراز چشمه ظلمت وطن

Felek, **Hazret-i Hızır**⁴² gibi yeşil hil'atini giydi. Zulmet çeşmesini (yani Zulümatta bulunan bengi su çeşmesini) vatan kılarak uzun ömürlülük elde etti.

از خم طاق فلک شمع جهانتاب او
تیغ زبان تیز کرد گرم شد اندر سخن

Felek kemerinin/gökyüzünün kıvrımından onun cihanı aydınlatan mumu/güneşi öfkelenip kinayeli ve sert konuştu.

گفت فلک نیست این بلکه در ایوان عرش
چتر سعادت زدند بهر حسین و حسن

"Bu felek değil, belki arşın eyvanında **Hz. Hasan** ve **Hz. Hüseyin** için kurdukları saadet otağıdır." dedi.

آن دو شریف حرم آن دو جهان کرم
آن دو امام زمان آن دو امیر زمن

O ikisi, Harem'in şereflişi, cihanın cömerdi, zamanın imamı ve dönemin emiri(dir).

مهر و مه روز و شب لعل و در بحر و کان
سرو و گل آب و گل جان و دل مرد و زن

(Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) gecenin ayı, gündüzün güneşi; denizin incisi ve madenin la'li/mücevheri(dir).
(Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) erkek ve kadınların tamamının canı, (iki) selvisi, (iki) gülü ve (iki) gülsuyu(dur).

هر دو بر اوج کمال چون مه و مهر سپهر
هر دو به باغ جمال چون سمن و یاسمن

Her ikisi olgunluğun zirvesinde feleğin güneşi ve ayı gibidir. Her ikisi cemal bağındaki semen ve yasemin gibidir.

هر دو شه يك بساط هر دو مه يك فلک
هر دو در يك صدف هر دو گل يك چمن

Her ikisi de aynı bisâtın/tahtın şahı, aynı feleğin ayı, aynı sedefin incisi ve aynı çimenliği/bahçenin gülüdür.

شیفته باغ آن غنچه خضرا لباس
سوخته داغ این، لاله خونین کفن

O yeşil elbiseli gonca, bağa âşıktı. Bu kefeni kanlı gelincik, gönlü yanıktı.

بنده هندوی آن خسرو ترك و ختا
صید سگ کوی این، آهوی دشت ختن

aşk yolunda karşılaştığı bütün zorlukları yenen kahraman olarak kabul edilen Ferhâd'ın diğer adı dağ delen anlamına gelen "kûh-ken"dir (Onay 1992: 167).

⁴² Hz. Mûsâ döneminde yaşamış ve kendisine ilâhî bilgi ile hikmet öğretilmiş kişidir. Arapça kaynaklarda hadır (hadır/hıdr) şeklinde geçen ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime, Türkçede Hızır ve Hıdır şeklinde kullanılmaktadır. "Hadır" kelimesi, "yeşil, yeşilliği çok olan yer" manasına gelen "ahdar" ile eş anlamlıdır. Sahip olduğu bu manadan hareketle "hadır" kelimesinin özel isimden daha çok lakap ve sıfat olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir. Nitekim bazı kaynaklarda "Hızır" bu ismin, kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. Bir rivayete göre ölümsüzlük pınarından içtiği için ölümsüz olmuştur (bak. Çelebi 1998).

Türk ve **Hitâ** padişah(lar)ı, O'nun Hintli kölesiydi. Bunun mahallesinin köpeğinin avı ise **Huten**⁴³ çölünün/ovasının ceylanıydı.

سر علم عهد آن بیضه بیضا فروغ
مهرکش مهد این زهره زهرا بدن

Onun devrinin sancağının başı, parlak bembeyaz (bir) mücevher; bunun beşiğinin mührecisi/cila çekicisi, bu beyaz bedenli/parlak Zühredir/Çoban yıldızıdır.

والد ایشان قریش مولد ایشان حجاز
منبع ایشان فرات معدن ایشان عدن

Onların babası/atası Kureyş, doğum yerleri Hicâz; menbaaları Fırât, madenleri Aden'dir.

ناقه ایشان سلیم چون تن سلمی سلیم
مهره دل در مهار رشته جان در رسن

Onların dişi devesi, kusursuz güzelliğe sahip **Selmâ**⁴⁴'nın teni gibi selim ve itaatkâr; gönül mühresi mehâr/dizgin, can ipi ise o mehâra bağlanan iptir.

لعل طراز خدش حضرت سلمان فارس
شانمکش کاکلش خدمت ویس قرن

Onun yanağını la'l/kırmızı ile süsleyen **Hazret-i Selmân-ı Fârisî** (öl. 36/656[?])⁴⁵; onun kâkülünü tarakla tarayan **Hazret-i Veys-i Karenî** (öl. 37/657)⁴⁶'dir.

زهرة جبینان ظهور کرده ز کوهان او
همچو طلوع سهیل از سر کوه یمن

Tıpkı Yemen dağının zirvesinden doğan Süheyl yıldızı gibi onun hörgücünün arkasından yüzü Zühre gibi parlak olan güzeller/parlak yüzlüler zuhur etti.

صحن چراگاه او خاک زمینی که هست
خاروخس آن زمین رشک گل و یاسمن

Onun otağı, öyle bir toprağa sahiptir ki o yerin çer çöpünü bile gül ve yasemin kıskanır.

کاش ز خاک هرات بر لب آب فرات
بختی بخت افکند رخت من و تخت من

Keşke benim bahtım (bir anlığına) bu rahtımdan ve tahtımdan (yani bu bahtsızlığımdan) kurtulsaydı ve ben Herât toprağı yerine Fırât ırmağının kenarında olsaydım.

یا فکند بر سرم سایه همای حجاز
یا شود این استخوان طعمه زاغ و زغن

Ya Hicâz hüması'nın gölgesi başıma düşseydi ya da bu kemikler kuzgunların yemi olsaydı.

تا ز جمال حسن گفت و کمال حسین
نظم هلالی گرفت حسن کمال و حسن

⁴³ Hatâ ve Hitâ(y) olarak da anılan Hutten/Hoten, *Takvîm*'de: "Doğu Türkistân'da Yüzkent'ten ötede birçok nehri olan bir kasabadır. 116 derece boylam, 42 derece enlemdir." diye kayıtlıdır. *Heft-iklîm*'de ise onunla ilgili şöyle denilmektedir: "Hoten meşhur şehirlerdendi. Ancak hâlen yıkılmaya yüz tutmuştur. Buradan iki nehir akar. Birine Bukrâtaş diğereine Bârürentaş derler. Bunların mecrasında Hoten halkının ticaretini yapıp para kazandığı yeşb taşı madeni vardır. Mallarının çoğu bez ve ibrişimdir. Buğdayı çok olur. Haftada bir Cuma günü 20 bin civarında kişi, çevre bölgelerden gelip pazar kurarlar. Büyük bir topluluk oluşur." Mîsk ceylanlarının çok bulunduğu yerdir (Kâtib Çelebi 2013: II/585-86).

⁴⁴ Arap şiirlerinde geçen Selmâ, muayyen bir kadın adı olmakla birlikte sevgiliye verilen addır. Tıpkı Leylâ gibi o da meşhur olmuş Arap güzellerindendir (Hâfız-ı Şîrâzî 2013: 797, 802).

⁴⁵ Asıl adı Mâhbe b. Bûzehmeşân b. Mürselân b. Yehbûzân olup Müslüman olduktan sonra kendini Selmân İbnü'l-islâm diye tanıtan, Selmân el-Hayr, Selmân-ı Pâk ve Selmân el-Hakîm diye de anılan Selmân-ı Fârisî, İslâmiyeti kabul eden ilk İranlı sahabedir (bak. Hatiboğlu 2009).

⁴⁶ Anadolu halk kültüründe Veysel Karanî diye anılan Üveys el-Karanî, Yemen'de bulunan Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur. Özellikle zâhidâne hayatı dolayısıyla tasavvuf ehli tarafından örnek bir şahsiyet olarak kabul edilmiş, Hz. Peygamber'i her ne kadar zâhiren görmese de birlikte mânen kendisinden feyiz aldığı ileri sürülmüştür. Bu sebeple ileriki asırlarda Resûl-i Ekrem'i, Veysel Karanî'yi veya herhangi bir şeyhi görmeden rüya gibi mânevî bir yolla onlardan eğitim alan kişilere Üveysî denmiş, bu şekilde eğitim almaya Üveysilik adı verilmiştir (bak. Tosun 2013).

Hz. Hasan'ın cemali ve **Hz. Hüseyin**'in kemalinden bahsedince **Hilâlî**'nin nazmı tam bir güzellik ve hoşluk kazandı.

ای دو شفای قلوب ای دو علاج صدور
عرضه کنم بر شما درد دل خویشتن

Ey gönüllerin iki şifası, ey kalplerin iki dermanı! Kendi gönül derdimi size arz ediyorum.

رفته فروغ بصر مرده چراغ نظر
کرده دلم را حزن گوشه بیت الحزن

Gözün ferî gitmiş, bakışın canlılığı kaybolmuş. Gönlümü hüznler evinin gam köşesi kıldım.

چشم و چراغ منید گر نظری افکنید
باز شود این چراغ در نظرم شعله زن

Siz (**Hz. Hasan** ve **Hz. Hüseyin**) benim gözümün nurusunuz, (eğer) bana (lütfedip bir) bakarsanız, (işte o zaman) bu ferî gitmiş gözüm yine aydınlanır.

نفس دغل از درون کام ده و دام نه
دیو دنی از برون راه زن و چاه کن

Hilekâr nefis, gönlümdeki arzuyu ver ve tuzak kurma. Alçak şeytan, dışarıdan yol kesiyor ve kuyu kazıyor.

رشته جان تاب زد آتش دل سر کشید
شمع صفت سوختم مردم از این سوختن

Can ipi kıvrıldı(ğ), gönül ateşi tutuştu(ğu için) mum gibi yandım. İşte bu yanmaktan (dolayı da) öldüm.

سر فکنم خامه را در شکتم نامه را⁴⁷
ختم کنم بر دعا مهر نهم بر دهن

Bu mektubu/kasideyi dua ile bitirip kalemi kıracağım ve ağzıma mühür vuracağım.

ظل شما مستدام نور شما بر دوام
تا فکند ظل [و] نور بر دل و جان علم و ظن

Gölgeniz/himayeniz eksik olmasın, nurunuz devamlı/kalıcı olsun. Himaye ve nurunuz gönül ve cana alem/rehber ve ışık olsun.

جان شما غرق نور نور شما در حضور
تا فتد از ابر فیض سایه به خار و سمن

Canınız nura gark olsun ve o nur hiç yok olmasın ki feyiz bulutundan diken de yasemin de nasibini alsın.

Horâsân şairlerinin en önde gelenlerinden olan **Mevlânâ Zülâlî** (öl. 931/1524-1525)⁴⁸, **Emîr Muhammed Emîr Yûsuf**⁴⁹ övgüsündeki aşağıdaki kasideyi **Mefâhir-i Râzî**'nin kasidesine cevap/nazire olarak söylemiştir. Gerçekten de bu kasideyi diğer cevap/nazire yazarlardan daha hoş ve güzel söylemiş, mana incilerini parlak ve kusursuz bir şekilde delmiştir. **Zülâlî**'nin o kasidesine aşağıda yer verilmiştir:

خورد بسی پیچ و تاب دلو ملمع رسن
تا بدرآمد ز چاه یوسف گل پیرهن

Gül gömlekleli **Yusuf**⁵⁰ kuyudan çıkınca kovanın alaca ipi birçok kıvrıma büründü.

کرد زلیخای صبح پیرهن صبر چاک

⁴⁷ Bu beytin birinci mısraı, *Hilâlî Divanı*'nda "برفکنم خامه را در شکتم نامه را" şeklinde geçmektedir. bak.

<https://ganjoor.net/helali/ghasideh/sh3>. Beyit tercüme edilirken mısraın bu geçiş şekli de göz önünde bulundurulmuştur.

⁴⁸ Babasının daima vecd hâlinde bir derviş ve iyi bir kişi olduğu belirtilen Zülâlî, Herâtlı olup iplikçilik sanatıyla uğraşmıştır. Gazel nazım şekliyle şiirler söylemiştir. Zihin çeşmesinden nazım zülâlî parlak aktığı için ona Zülâlî mahlası uygun görülmüştür (bak. Nevâ'î 2001: I/97, II/414; 1323: 72, 243).

⁴⁹ Şâh İsmâîl'in halifelerindendir (Vâsıfî 1349: 250).

⁵⁰ Hz. Ya'kûb'un oğlu olan Yûsuf, İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilmiştir. Yûsuf kıssası, *Tevrat*'ta ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de ayrıntılı şekilde anlatılmakta, bu iki anlatım arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı surelerde yer alırken Yûsuf kıssası "ahsenü'l-kasas" nitelemesiyle tek bir surede geçmektedir (bak. Harman 2013).

راز دلش فاش گشت بر سر هر انجمن

Sabah **Züleyha**⁵¹'sı sabır gömleğini yırttı. Böylece onun gönül sırrı her toplulukta ortaya çıktı.

داد به زال سپهر طرفه ترنجی ز مهر
طرفه که شد هم ترنج بر کف او تیغ زن

Felek, **Zâl**⁵²'e güneşten taze bir turunç verdi. Şaşılacak şu ki (o) turunç, onun elinde keskin kılıç oldu.

دامن زال فلق شد ز کفش پر شفق
با سپه زال زر ریخته خون پشن

Zâl'in eteği onun elinde(ki kılıçtan) şafak gibi kızarak kızıl şafağa benzedi. **Zâl-i Zer** ordusuyla **Efrâsiyâb**⁵³'in babası **Peşeng**(g)⁵⁴'in kanını döktü.

خسرو چین بی‌درنگ تاخت به سرحد زنگ
ساخت به خون لاله رنگ ساحل بحر عدن

Çin hükümdarı ansızın **Zeng/Zengibâr**⁵⁵ sınırına (kadar) gitti. Aden denizi/körfezi sahilini lale renkli kana çevirdi.

تا ملک زنگبار کرد به رسم نثار
دامن دشت حبش پر ز عقیق یمن

Zengibar hükümdarı, Habeş ovasının eteğini, dağıtmak için Yemen akiki ile doldurup kaplattı.

شد ز چراگاه مهر آهوی مشکین شام
ریخت ز جیب سپهر نافه مشک ختن

Şam'ın/gecenin misk ceylanı mihr/güneş otağından çıkıp gitti. Gökyüzünün yakasından Hoten ceylanının miski döküldü/Hoten ceylanı miskini döktü.

ریخت کواکب سحر چون برهد از خطر
بر گذر باد صبح گلبن پر نسترن

Şafak yıldızları tehliken kurtulduğu vakit, sabah rüzgârı geçtiği yerlere yabangülü dolu gülfidanları döktü/dağıttı.

شعشعه عیسوی تافت برین تیره دیر
بر همه کرد آشکار تیرگی برهمن

Mesîh⁵⁶'in/Hz. **İsa**'nın parıltısı bu karanlık kiliseye vurdu/yansıdı. **Brahman**⁵⁷'in karanlığını tamamen ortaya

⁵¹ Yûsuf kıssasının kadın kahramanı olan Züleyhâ, *Kur'an-ı Kerîm*'de Yûsuf suresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak zikredilmektedir. *Tevrat*'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmemiş, sadece İslâm sonrası bir Yahudi literatüründe Züleyhâ diye anılmıştır. Potifar Arapça kaynaklara Itfir, Kıtfir, Katfir, Kutayfer şeklinde intikal etmiş, karısından ise Zeliha/Züleyhâ veya Râil/Railâ adıyla bahsedilmiştir. Özellikle Farsça ve Türkçe mesnevilerde ise Zeliha ismi daha yaygın biçimde kullanılmıştır (bak. Öztürk 2013).

⁵² Sâm'ın oğlu, Rüstem'in babası olan Zâl, annesinden saç, kirpik ve kaşları beyaz olduğu hâlde doğduğu ve babası tarafından oğlu olarak kabul edilmediği için yapılan bir hile ile daha bebekken ölüp yok olması için Elbürz dağına bırakılmıştır. Bırakıldığı dağda Sîmurg tarafından bulunmuş ve sanki kendi çocuğuymuş gibi beslenip büyütülmüştür. Daha sonra tekrar babasına geri dönmüştür. Gerçekleştirilen hile dolayısıyla adına Destan ve saçının beyazlığından dolayı ihtiyar anlamına gelen Zâl denilmiştir. Hatta Zâl'e ihtiyar anlamında "Zâl-i zer" de denilmiştir. Menûçîhr zamanından Dârâ dönemine kadar yaşamıştır (Onay 1992: 13; Mâzenderânî 1377: 363-364).

⁵³ İranlıların, Turan padişahı Efrâsiyâb dedikleri, Türklerin ise Alp er Tonga diye andıkları meşhur Türk kahramanı olup M.Ö. VIII. asırda İran'ı istila eden Sakaların hükümdarıdır. Yûsuf Has Hâcib (*Kutadgu Bilig*), Kâşgarlı Mahmûd (*Dîvânü Lüğâtî't-türk*), Fahreddîn Mübârek-şâhü'l-Gûrî, Ömer Hayyâm (*Nevrûz-nâme*) ve Ta'âlibî ondan birçok meseller nakletmişlerdir (bak. Diriöz 2016: 106 [dipnot]).

⁵⁴ Efrâsiyâb'ın babası olup Menûçîhr zamanında Turan hükümdarıydı. Aynı zamanda Ferîdûn'un oğlu Tûr'un oğlunun oğludur. Peşeng'in Efrâsiyâb, Gersivez ve Agrires/İgrires adında üç oğlu bulunmaktaydı. Efrâsiyâb'ın Şîd olarak da isimlendirdiği oğullarından birinin adı da Peşeng'di (Mâzenderânî 1377: 205).

⁵⁵ Zengibâr, bugün Doğu Afrika sahiline yakın Tanzanya açıklarında Unguja (Zengibar) ve Pemba adlı iki büyük ada ile çevredeki küçük adalardan oluşmaktadır. Aslı Farsça olan Zengibâr'a (zenciler sahili) Arapçada Zencibâr (Berrû'z-zenc), Avrupa dillerinde ise Zanzibar denilmektedir (bak. Kavas 2013).

⁵⁶ Müslüman dilcilerin çoğu, Mesîh kelimesinin *Kur'ân-ı Kerîm*'de on bir yerde ve sadece Hz. İsa'nın adı veya lakabı şeklinde geçtiğini belirtmektedirler. İslâm kaynaklarındaki rivayetlere göre Hz. İsa'ya bu ad; çok gezdiği, dokunmak suretiyle hastaları iyileştirdiği, yağla

çıkartıp herkese aşikâr etti.

کسوت هستی سپرد زنگی شب زنده دار
برد بمانیش برد صبح ز بهر کفن

Sabahlayan Zengi, varlık elbisesini bıraktı, sabah kefeni olsun diye Yemen ketenini/giysisini alıp götürdü.

پای در ایوان نهاد شاه زبرجد سریر
شعله به کیوان رساند شمع زمرد لگن

Sultan, zerbercet tahtını eyvanın dibine/köşesine koydu. Zümrüt leğenli mumun alevi, Keyvan'a/Zühal'e ulaştı.

این همه تلبیس چیست بر همه ظاهر کنم
این همه نیرنگ چیست فاش بگویم سخن

Tamamını açıkladığım bütün bu sahtekârlıklar nedir? Hepsini belirttiğim bu hilelerin tamamı nedir?⁵⁸

خسرو چارم سریر آمده از روی مهر
سوده رخ زرد خویش بر در میر زمن

Güneş, sevgiden dolayı/dostluk üzerinden (yeryüzüne) gelerek zamanın emirine kendi sarı yüzünü sürdü.

میر محمد سیر میر محمد که هست
پور نبی و ولی نور حسین و حسن

Emîr Muhammed, Hz. Muhammed sîretli emirdir. Nebî ve velinin oğlu, **Hz. Hüseyin** ve **Hz. Hasan**'ın nurudur.

سید صاحب کمال واقف ماضی و حال
نیست در این قیل و قال نیست در آن لا و لن

Kemal sahibi seyyid, mazi ve hâlin vâkıfıdır. Bunda kîl ü kâl yoktur, onda "lâ" ve "len" yoktur.

همچو حسین و حسن راسخ و ثابت قدم
در سنن مصطفی بر سنن بو الحسن

Hz. Hüseyin ve **Hz. Hasan** gibi râsih/sabit ve sabit-kadem/kararında sebat eden, **Mustafa**⁵⁹'nın ve **Bu'l-hasan**⁶⁰'ın sünnetleri üzerindedir.

با دل طاهر ز عیب بی خلل و رشک و ریب
واقف اسرار غیب کاشف سر و علن

Temiz gönlüyle haset, kıskançlık ve kusurdan arınmış, gayb sırlarına vakıf, gizli ve açık olanları keşfedicidir.

نطق دلایز او لعل گهریز او
شکر طوطی فریب طوطی شکرشکن

Onun beğenilen nutku, papağanı aldatan şeker; onun inciler saçan dudağı şeker kıran papağandır.

آمده از روی قدر همچو پدر صدر و بدر
بدر بسیط زمین صدر بساط زمن

Sadr ve bedrin babası gibi kadir gecesine benzeyen değerli bir vakitte geldi. Zemin basîtinin bedri, zaman bisâtinin sadrıdır.

رایحه مشک اگر با نفسش دم زند
نزد صبا واجب است تاختنش تا ختن

Saba rüzgârı, eğer onun misk kokulu rayahasından bir parça almak isterse, **Hoten**'e kadar koşması gerekir.

meshedilmiş olarak doğduğu, doğduğunda şeytan ilişmesinden korunması için Cebrâil'in kendisine kanadıyla dokunduğu, güzel yüzlü olduğu için verilmiştir (bak. Waardenburg 2004).

⁵⁷ Brahma denilen Hind mabuduna mensup olan Mecusilerin ruhanilerine verilen ad (Onay 1992: 76).

⁵⁸ Bu beyit şu şekilde de tercüme edilebilir: "Gizlemeye, bu kadar hilekârlığa ne gerek var? Hepsini herkese anlatıp açık açık söyleyeyim."

⁵⁹ Hz. Muhammed (SAV)'in isimlerinden.

⁶⁰ Hz. Ali'nin künyesi.

ای چو لوای نبی رایت و رأیت بلند
وی چو حسین علی خلقت خلقت حسن

Ey nebinin sancağı gibi yüksek bayraklı ve görüşlü! Ey **Alî** (öl. 40/661)⁶¹'nin **Hüseyin**'i gibi huyu Hasan/güzel olan!

جد شریف تو بود علت غائی کن
ذات لطیف تو هست زبده نو و کهن

Senin şerefli atan, "ol" emrinin sebebidir. Senin latif zatın, yeni ve eskinin özüdür/ seçilmiştir.

رفتن یادت ز دل رفتن روح از جسد
بودن مهرت به جان بودن جان در بدن

Senin yâdının gönülden gitmesi, ruhun bedenden çıkmasıdır. Senin şefkatinin varlığı bedende can gibidir.

ای گل باغ رسول سرو ریاض بتول
داده خدایت قبول در نظر مرد و زن

Ey resulün/Hz. Peygamber'in bağının gülü, **Betûl**'ün/Hz. **Fâtıma** (öl. 11/631)⁶²'nin bahçesinin servi ağacı! Tanrı erkek ve kadınların nazarında seni kabul ettirmiştir.

این چه قد دلرباست وین چه رخ جان فراست
یوسف مصری کجاست تا بدرد پیرهن

Bu nasıl gönül çelen boydur, bu nasıl cana can veren yüzdür. Mısırlı **Yûsuf** nerededir ki gömleğini yırtсын (yani Mısırlı Yûsuf görse gömleğini yırtar.).

غنچه و سوسن به باغ در صفتت گنگ و لال
نیست اگر باورت جلو نما در چمن

Bağdaki gonca ve sûsen/zambak senin özelliklerinden lâl ve suskundur. Eğer bu söze inanmıyorsan çimenliğe git ve bak.

سوسن و وصف قدت غنچه و ذکر لبت
آن به کدامین زبان وین به کدامین دهن

Sûsen/zambak ve boyunun vasfı mı? Gonca ve dudağının zikri mi? Hangi dil ve ağızla. (Yani sûsen/zambak ve goncanın ağız ve dili seni tavsif etmeğe yetmez.)

از فلکم شکوهای است یگ نفس ای نور چشم
چشم ز من برمدار گوش به حالم فکن

Ey göz nurum! Bu bir anlık talihimden şikâettir. Gözünü benden ayırma ve benim hâlime kulak ver.

درد نهانیم هست در دل و دردا که نیست
هیچ کس این راز را معتمد و مؤتمن

Gönlümde gizli bir derdim var, ne yazık ki bu sırta itimat eden ve inanan hiç kimse yok.

نقد خلوص من است پاک ز هر غل و غش
لوح ضمیر من است صاف ز هر مکر و فن

Benim halisane niyetimin nakdi/sikkesi, her türlü katkıdan berîdir. Fıtratımın levhası ise her türlü hile ve aldatmadan uzaktır/temizdir.

همچو زر کم عیار چند زند روزگار
بر محک امتحان نقد من ممتحن

⁶¹ Gerçek adı Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî olan Hz. Alî, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in en küçük oğludur. Hz. Ali beş yaşından hicrete kadar Hz. Peygamber'in yanında büyümüştür. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Hz. Peygamberin kızı Hz. Fâtıma ile evlenmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsüdür (bak. Fığlalı 1989).

⁶² Hz. Peygamber'in en küçük kızı olduğu belirtilen Hz. Fâtıma'nın asıl adı Ümmü'l-Haseneyn Fâtıma bint Muhammed ez-Zehrâ, künyesi "babasının annesi, anam" mânasına gelen "Ümmü Ebîhâ" idi. Bu künyeyi Fâtıma'yı anne sevgisiyle seven Resûlullah'ın kendisine bu şekilde hitap etmesinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Lakabı "beyaz, parlak ve aydınlık yüzlü kadın" anlamında Zehrâ olmakla beraber "ıffetli ve namuslu kadın" anlamındaki Betûl lakabıyla anıldığı da görülmektedir (bak. Kandemir 1995).

Ben (aslında) sınavdan geçmiş biriyim. Felek, ne zamana kadar beni düşük ayarlı altını denemişçesine mihenk taşında ezecektir.

آینه خلق توست با همه پاک از غبار
طوطی طبیعت به لطف با همه کس در سخن

Senin hulk/gönül aynan, tozdan tamamen temizdir. O papağan fitratlı olup herkesle zarif bir şekilde konuşur.

طوطی طبعم چراست بی تو چنین گنگ و لال
بی تو سیاه از چه روست آینه بخت من

Benim papağan fitratlı gönlüm niçin sensiz lâl ve suskundur? Benim bahtımın aynası, neden sensiz siyah yüzlüdür?

معرضی از صحبتیم همچو فرشته ز دیو
دورم از این خاک در همچو غریب از وطن

Meleğin devden/cinden uzak olduğu gibi ben de sohbetten uzağım. Vatanından uzak garip bir kişi gibi bu topraktan uzağım.

کاش بود چون سگان منزلم این آستان
تا بنمایم به خلق منزلت خویشتن

Keşke halka kendi değerlerimi/konumumu gösterebilmem için bu eşğin köpeği olabilseydim.

لیک به بخت سیاه من که و این آرزو
مسند جم چون شود تکیه گاه اهرم

Bu arzular, benim kara bahtımla nasıl gerçekleşir. Nitekim Cem'in tahtı nasıl Ehremen'in dayanağı olur.

پرتو صدق خلوص از سختم ظاهر است
راست چو نور یقین از پس جلباب ظن

Şüphe örtüsünün arkasında yakın/hakikat nurunun ortaya çıktığı gibi benim sözümünden gerçek sadakat ışığı görülmektedir/anlaşılmaktadır.

کعبه وصل تو دور ما به میان پا به سر
مانده از فرط شوق خسته خار محن

Senin vuslat Kâbe'n, çok uzakta biz ise başla canla sana ulaşmaya çalışıyoruz. Fakat aşırı şevkten dolayı mihnet dikeninin yaralıyız.

نیست صبا را گذار از بر من سوی تو
ورنه تو هم بشنوی بوی اوپس قرن

Saba rüzgârının yolu, benim tarafımdan senin tarafına düşmez. Yoksa Veyse'l-Karanî'nin kokusunu ben alırdım.

مفلسم و مدبرم نقد قبولیم بخش
نقد قبول تو بس مایه اقبال من

Ben müflis ve müdbirim, kabul nakdinle beni kabul et. (Çünkü) senin kabul nakdin, benim ikbalimdir/ikbalime sebeptir.

ای به رخ با جمال اختر برج کمال
در همه فن بی مثال زبده ارباب فن

Ey güzel yüzüyle kemal burcunun yıldızı, sanat ehlinin özü olup bütün sanatlarda eşsiz olan!

بیهده لافی شنو از کرم و فضل خود
بر من بیهوده گوی طعن فضولی مزین

Kendi cömertliğin ve faziletinle boş ve beyhude sözlerimi işit. Sözlerim boş ve beyhude olduğu için beni kınama. (Şair boş konuştuğumu biliyorsun ancak bunları dinleyecek kadar cömertsin demek istemiştir.)

نظم من از مدح تو میزند از نور دم
گرچه مرا پیش تو نیست حد دم زدن

Her ne kadar seni övmek benim haddim olmasa da sana methiye yazınca nazmım nurdan parlıyor.

در چمن مدح تو می شکند باغ باغ
طبع زلالی که هست باغ چمن در چمن
Senin övgü çimenliğinde bağ bağ çiçekler açıyor. **Zülâli**'nin tabiatı bağda çimen içre çimendir.

گرچه سخن پروران مرد دقیق اند لیک
نیستشان جز ثنا در سخن من سخن
Her ne kadar şairler zarif insanlar olsa da onların sözlerinde benim şiirlerime övgüden başka bir söz yok(tur).

ور سخنی هستشان اینک میدان و گوی
گو به بلاغت بیا گوی فصاحت بز
Eğer bir söz varsa al sana bu top bu da meydan. Gel belagat meydanında fesahat topuna vur.

جنس سخن فاخر است مشترئی نیستش
در ثمین است شعر لیک ندارد ثمن
Sözün türü değerlidir ancak onun alıcısı yoktur. Şiir kıymetli bir incidir, ancak değeri yoktur.

چیبست بهای سخن آنکه تو گوشش کنی
ورنه چه حاصل که هست پاک چو در عدن
Peki, sözün değeri nedir? (Aslında) senin dinlemen söz için ödenecek en yüksek değerdir. Yoksa Aden incisi gibi saf ve temiz olan bu sözlerimden ne fayda.

حزن ببرد این مدیح از دل محزون ما
ز آن شده تاریخ او اذهب عناء الحزن
Bu övgü, bizim hüznü gönüllerimizden hüznü alıp götürdü. Bundan dolayı onun tarihi, "اذهب عناء الحزن" (: Hüznü bizden gider.) olmuştur.

تا بود از زاع شب ظلمت کین آشکار
تا فکند باد صبح مهره مهر از دهن
Gecenin kuzgunundan kinin zulmeti aşikâr olsun diye, saba rüzgârı mühürlenmiş ağzı tekrar açsın diye...

چشم حسود تو باد دوخته چون چشم باز
جسم عدوی تو باد طعمه زاع و زغن
Seni kıskananın gözü, şahinin gözü gibi dikilsin. Senin düşmanın cesedi kuzgun(lar)a yem olsun.

O zamanlar bu aciz ve hakirin (yani **Vâsîfî**'nin), Özbek hanedanlığında eşi ve benzeri olmayan devasa bedenli ve güçlü cüsseli bir devesi vardı. Kaza ve kader/yazgı sarbanları o deveyi yokluk çölünün yoluna yularla bağladılar ve onun yularını kader yağmacısının eline verdiler. "Bâl-i murassa' kasidesi" ile ona nazire ve tettebbu⁶³ olarak yazılan kasidelerin ekseriyeti bir deve tarifi ve tavsifini içerdiği için o an aklıma, o kasideye o saltanatı menkıbeleşen yüce sultan hazretlerini, giyim ve kuşamı muvaşşah olan hakanı öven bir tettebbu yazma geldi. Yazılan bu şiirin ödülünün bir deve olabileceği belirtildi. Bir kişinin kendisi için hayır getirdiğini düşündüğü bir şeyi uğurlu görme⁶⁴ hükmü gereğince o kaside yazıldı. O ali-hazret, o kasidenin caizesi olarak bir sürü deve ihsan etti. O kaside şu şekildedir:

داد زلیخا تمام گوهر و مشک ختن
تا که شد او را به کام یوسف گل پیرهن
Züleyhâ, cevher ve Hoten miskinini tamamını verince, onun, gül gömleklili **Yûsuf**'a kavuşma arzusu gerçekleşti.

پیش زلیخا دوید کرتۀ یوسف درید

⁶³ Farsça şiirde Timurular döneminde Çağatay sahasında ortaya çıkan ve ilk defa Herât ekolü mensupları tarafından kullanılan tettebbu teriminin özünde, bir şairin üstünlük çabasına girmeden, beğendiği veya saygı duyduğu bir şairin şiiri gibi yazma gayreti vardır. Tettebbuda; beğenilip hayranlık duyulan bir şairin izinden giderek onun eda ve tarzına benzer söylem geliştirme düşüncesi mevcuttur. Tettebbu, her ne kadar bir nazire olmasa da diğer bedî kavramlar gibi nazire ile bağlantısı vardır (bak. Armutlu 2022).

⁶⁴ Krş. حکم الفال علی ما جرا

یوسفش اکنون کشید کرتۀ مشکین ز تن

(**Yûsuf**), **Züleyhâ**'nın yanından (hızlıca) koşunca, (**Züleyhâ**) **Yûsuf**'un gömleğini (arkadan tutup çekerek) yırttı. **Züleyhâ**, hemen **Yûsuf**'un bedeninden misk kokulu gömleğini çekip çıkardı.

باز همایون خصال پر زده عنقا مثال

ساخت نهان زیر بال بیضۀ زاغ و زغن

Kutlu hasletli doğan, anka gibi kanat çırpı. Kuzgunların yumurtasını kanadının altına gizledi.

کو هکن آسا میان بسته فلک تا روان

ساخته از کهکشان نهر عمیق از لیل

Felek, **Ferhat** gibi Revan'a kadar işe koyuldu, sütün akması için Amik nehrinden arklar yaptı.

شد چو در صبح باز از کرم کارساز

دلیر شیرین به ناز شد به سر کو هکن

Allah'ın keremiyle/lütfuyla sabah olunca, gönül çelen Şîrîn, naz ile **Ferhat**'ın yanı başına gitti.

فیل فلک بود چست پشه برو بود زشت

گشت ز صبح نخست بر پشه خرطوم زن

Felek fili hareketlendi, niyeti kötü bir şekilde sivrisinek üzerine gitti. Sabahın ilk vakitlerinde sivrisinek üzerine hortum vuran oldu.

یا ید بیضا نمود موسی صبح و ربود

ریش ز فرعون زود گشت از آن ممتحن

Sabah, yed-i beyzâ gibi görününce (yani güneş doğunca), **Hz. Mûsâ**, **Firavun**⁶⁵'dan sakal çaldı⁶⁶, (böylece) çabucak imtihandan geçerek kurtuldu.

گوهر و اخگر عیان کرد پی امتحان

اخگر خور در دهان کرد و برست از فتن

Sınavın ardından demir ve korlar ortaya çıktı. Ateş korunu ağzına aldı ve (Firavun'un) fitnessinden kurtuldu.

شعبدهباز قدر کرد به وقت سحر

مهر مصفت قرص خور چست برون از دهن

Kader sihribazı, seher vakti ortaya çıktı. Güneşin kursu, incinin istiridyenin ağzından çıktığı gibi birden dışarı fırladı.

چون فلک لاجورد داشت بسی داغ و درد

صبح ز کافور کرد مرهم داغ کهن

Lacivert felek, birçok yara ve derde müptela olunca, sabah da (onulmaz) büyük yaralar için kâfurdan merhem yaptı.

آزر دون دلیل داشت بتان جمیل

یافت شکست از خلیل هم وثنی هم وشن

Aşağılık ve zelim **Âzer**⁶⁷, güzel putlara sahipti/tapardı. **Halîl**/**Hz. İbrâhîm**⁶⁸ tarafından hem putlar hem de

⁶⁵ Mısır'daki eski imparatorluk döneminden (yaklaşık m.ö. 2400) itibaren rastlanan bu kelime, aslında krallık sarayını ve orada oturanları ifade etmektedir. Hatta XVIII. sülâle dönemi ortalarına kadar firavun Mısır kralının lakabı olarak değil "saray" anlamında kullanılmıştır. XXII. sülâleden önce, kralın adı zikredilmeksizin kullanılan bu kelime, söz konusu sülâle dönemi (m.ö. 950-730) metinlerinde kralın adının başında bir unvan olarak yer almıştır. Eski Mısır inancında firavun hem kral hem de tanrının oğlu ve dolayısıyla tanrıdır. Eski Mısır mitolojisinde yeryüzünün ilk kralı yer tanrısı Geb (Jeb) idi. Ondan sonra oğlu Oziris Mısır ülkesini idare etmiş, onun öldürülmesi üzerine de krallık onun oğlu olan gök tanrısı Horus'a geçmiştir. Başlangıçta firavunlar, Mısır'ın hükümdarı olan Delta bölgesi tanrısı Oziris'ten geldiklerine inanmakta iken daha sonra Horus firavunların kendisinden geldikleri tanrı niteliğini kazanmış ve firavunlar Horus'un yeryüzündeki temsilcileri sayılmıştır. III. binli yılların başlangıcında Güney Kralı Menes Delta'yı da idaresi altına almış ve Menes'ten başlamak üzere firavunlar Tanrı Horus'un tecessüm etmiş şekli olarak kabul edilmiştir. Bu inanca göre, ölen her firavun Tanrı Oziris'le özdeşleşmekte ve yeni bir hayata başlamakta, halefi olan firavun ise Horus'un himayesine girmektedir (bak. Harman 1996).

⁶⁶ Burada, Hz. Mûsâ'nın çocukken Firavun'un sakalını tutup çekmesine işaret edilmektedir.

⁶⁷ Hz. İbrahim'in babası Terah'ın veya amcasının lakabıdır. Put yapıp satmaktaydı. Bu lakap kendisine yaptığı Âzer adlı putuna nispetle verilmiştir (bak. Onay 1992: 62).

âlâyışler/kötülükler kırıldı.

صبح به جاروب نور ظلمت شب ساخت دور
کرد سلیمان ظهور گشت نهان اهرمن

Sabah, nur/aydınlık süpürgesiyle gece karanlığını süpürüp uzaklaştırdı. (Böylece) **Süleymân**⁶⁹ ortaya çıktı ve **Ehremen** gizlendi.

زنگی شب بی حساب سنگ زد از شهاب
داشت به سر ز آفتاب روز از آن رو مجن

Gecenin zengisi/karanlığı, şihâbdan/parlak yıldızdan hesapsız/sayısız taş attı. Gündüz, başına güneşten (taş) geldiği için çıldırdı.

شام که خیل نجوم داشت به گردون هجوم
ساخت جلا شاه روم آن همه را از وطن

Yıldızlar topluluğuna sahip olan gece, feleğe hücum etti, Rum şahı da onların bütünü vatandan uzaklaştırdı.

مهر که گاه سئیز شب شد از او در گریز
هست چو شمشیر تیز در کف شاه زمن

Bazen geceyle kavga eden güneş, zamanın hükümdarının elinde keskin kılıcı görünce ondan korkup kaçtı.

خسرو ملک عجم شاه سکندر حشم
آنکه به قول و کرم ریخته در عدن

Acem mülkünün sultanı, İskender görkemli şah, cömertliği ve sultanlığının gereği Aden incilerini döküp saçtı.

رستم دستان و سام یافته زو رسم و نام
چاکر او را غلام بهمن و گویو [و] پشن

(Yüce sultandan) **Rüstem Pehlivan**⁷⁰ âdet, **Sâm**⁷¹ ise şöhret elde etti. **Behmen**⁷², **Gîv**⁷³ ve **Peşeng** onun kulu ve

⁶⁸ Hz. İbrâhîm, *Kur'ân-ı Kerîm*'de kendisinden en çok söz edilen ülü'l-azm peygamberlerden biridir. Hz. İbrâhîm, *Kur'an* ve hadislerde sadece "İbrâhîm" şeklinde anılırken diğer İslâmî kaynaklarda bu adın "İbrâhâm", "İbrâhim" ve "İbrahim" telaffuzlarına da rastlanmaktadır. İslâmî kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in şeceresi İbrâhîm b. Târih (Terah) b. Nâhor b. Sârûğ (Serûc) b. Erğu (Reu) b. Fâliğ (Peleg) b. Âbir (Eber) b. Şâleh (Şelah) b. Finân (Kaynân) b. Erfahşed (Arpakşad) b. Sâm b. Nûh şeklinde verilmektedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de babasının adı Âzer olarak geçmekte ve onun putperest olduğu bildirilmektedir. *Kur'an* ve hadisler dışındaki İslâmî kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in babasından hem Âzer hem de *Kitâb-ı Mukaddes*'teki gibi Târih (Târah) diye söz edilmekte, annesinin adı Üşâ, Nûnâ ve Ebyûnâ olarak gösterilmektedir. Hz. İbrâhîm'in bugünkü Urfa şehrinde doğup ateşe atıldığı, ardından Harran'a ve buradan da Filistin'e gittiği belirtilmektedir. Hz. İbrâhîm, peygamber olarak seçilip kavmine gönderildiğinde önce babasına hak dini tebliğ etmişse de babası onu kovmakla tehdit etmiştir. *Kur'an*'ın özellikle ikinci ve üçüncü Mekke dönemine ait sûrelerinde İbrâhîm'in, babasının ve kavminin taptığı putlara karşı mücadele ettiği ve bir tek Tanrı inancını savunduğu; gök cisimlerine ve bunların sembolleri olan putlara tapmanın mânasız olduğunu, hiç kimseye fayda veya zarar vermesi mümkün olmayan bu cisimlere tapmaktan vazgeçmeleri gerektiğini söylediği ifade edilmiştir. Hz. İbrâhîm'in putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmaması, onun tevhid mücadelesinin güzel bir hâtırası olarak *Kur'an*'da ve bazı ayrıntılarıyla birlikte diğer kaynaklarda yer almaktadır. Tarih ve tefsir kaynaklarının çoğunda, Bakara sûresinde (2/258) Hz. İbrâhîm'le tartışarak tanrılık iddiasında bulunduğu, fakat İbrâhîm'in ortaya koyduğu deliller karşısında yenik düştüğü bildirilen kişinin onu ateşe atan toplumun lideri Nemrûd olduğu kabul edilmiştir (bak. Harman 2000).

⁶⁹ Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta sadece kral, İslâm'da ise hükümdar-peygamber kabul edilen Hz. Süleymân Hz. Dâvûd'un oğludur. *Kur'ân-ı Kerîm*'de on yedi yerde ismen geçen Hz. Süleymân'ın Hz. Dâvûd'un oğlu ve vârisi olduğu, üstün kılındığı, şükreden, sâlih, hakîm, anlayışlı bir kul olduğu bildirilmekte, keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir. İslâm kaynaklarında Hz. Süleymân'ın on iki veya on üç yaşlarında tahta geçtiği, Suriye'den İran'a kadar uzanan bölgeye, hatta bütün dünyaya hâkim olduğu, dünyanın ikisi mümin, ikisi kâfir dört kişinin egemenliğinde bulunduğu, müminlerin Süleymân ve Zülkarneyn, kâfirlerin Nemrud ve Buhtunnasr olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Süleymân'ın emrine kasırga gibi esen rüzgâr verilmiştir. Yahudi kaynaklarında yer alan diğer bazı rivayetlere göre ise uçan halısının olduğu, bu halı ile yolculuk ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Süleymân'a kuş dili öğretilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Süleymân'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordulara sahip bulunduğu, bu orduların hep birlikte sefere çıktığı, emrinde çalışan cinlerin Süleymân'a yüksek ve görkemli binalardan, heykellerden, havuzlar kadar geniş lengerlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaptıkları, yine şeytanlar arasında onun için bina kuran, dalgıçlık eden ve başka işler görenlerin olduğunu da bildirmektedir. Bu hususlar kısmen farklı bir şekilde *Ahd-i Atik*'te de yer almaktadır (bak. Harman 2010).

⁷⁰ *Şeh-nâme*'de adı çok geçen efsanevî kahramanlardan olan Rüstem, Nerîmân'ın torunu, Zâl'in oğludur. Keykûbâd'ın döneminden Keyhüsrev'in saltanatının sonuna kadar cihan pehlivanı ve emîrî'l-ümerâ olarak kabul edilmiştir. Zâbilistân ve Seyistân'ı tasarrufunda bulundurduğu belirtilen Rüstem'in, sekiz yüz sene ömür sürdüğü nakledilmektedir. Bîjen'i atıldığı kuyudan kurtaran Rüstem'in lakabı Tehemten'dir (Onay 1992: 13).

kölesi oldu.

ای شه خورشید چهر گشته اسیرت سپهر
بهر خود از صبح و مهر ساخته تیغ و کفن

Ey güneş yüzlü sultan! Felek senin esirin olmuş. Bundan dolayı kendisi için sabahtan kılıç, güneşten de kefen yapmış.

ناقه قهر تو زد بر تن گردون لگد
کز مه و مهرش بود داغ لگد بر بدن

Senin kahır deven, feleğin bedenine tekme attı. Bundan dolayı ay ve güneş, onun bedeni üzerinde tekme damgası/işareti oldu.

ای تو سمی رسول یاورت آل بتول
داده خدایت قبول در دل هر مرد و زن

Ey Resul ile aynı ada sahip olan! Âl-i Betûl senin yardımcındır. Allah seni her erkek ve kadının gönlünde kabul ettirdi.

نام محمد ترا تخت مخلد ترا
بخت مؤید ترا از کرم ذو المنن

(Ey sultan!) sonsuz atâ ve ihsan sahibi Allah'ın kereminden dolayı Muhammed ismi senindir, ebedi taht senindir, teyit edilmiş baht senindir.

قهر تو گاه ورود می کند اندر وفود
آتش سوزان و دود لاله و سرو چمن

Senin kahrın girdiği her yeri yakıyor. Lâle ve çemen servisinin dumanı ile yakan ateş bunun delilidir⁷⁴.

لطف تو ای پادشاه کرده ز روی صفا
اخگر سوزنده را همچو عقیق یمن

Ey sultan! Senin lütfunun vermiş olduğu safa sebebiyle yanan ahger/kor, Yemen akikine dönüşmüştür.

ای شه فرخ‌نژاد خسرو با دین و داد
بشنو از این نامراد بهر خدا بک سخن

Ey soyu kutlu sultan! Ey din ve adalet sahibi hükümdar! Bu bahtsızdan Allah için bir söz işit.

بود مرا بک شتر گوهرش از فیل نر
در نظر عبد و حر بود یکی کرگدن

Soyu erkek filden gelen bir devem vardı. (O devem) hürlerin ve kölelerin nazarında bir gergedan(a benzer) idi.

داشت دو کوهان چو کوه طالب او صد گروه
از پی او در ستوه هم طلل و هم دمن

Ona yüzlerce grup insanın talip olduğu iki hörgüçlü bir deveye sahiptim. Onun arkasından bıraktığı virane ve mezbeleden dolayı yüzlerce topluluk bıkmıştı.

بود چهارش ستون لیک تنش بیستون
گشته چو اژدر نگون گردنش از کوه تن

⁷¹ *Şeh-nâme*'de Nerîmân'ın oğlu olarak geçen Sâm, "dilîr" ve "pehlivân" olarak anılmaktadır. Ferîdûn ve ve Menûçehr dönemlerinde yaşayan Sâm'ın ölümü hakkında *Şeh-nâme*'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Birinci Sâm ve Tekvuruşlu Sâm diye de anılmaktadır. Rüstem'in dedesi ve Gerşâsp'ın torunudur (Mâzenderânî 1377: 386-387; Firdevsî 2009: 1063).

⁷² *Avesta*'da geçmeyen, *Şeh-nâme* ve diğer tarih kitaplarında anılan Behmen, Dârâbşâh'ın babası, İsfendiyâr'ın oğludur. Ceddi Goştâsb, onun fitratındaki şecaatten dolayı ona Erdşîr ismini vermiştir. Yüz on iki yıl hükümdarlık yapan Behmen, "pârsâ" ve "dîndâr" bir şah olarak nitelendirilmektedir (Mâzenderânî 1377: 182-184; Onay 1992: 9-10).

⁷³ Gûderz'in oğlu, Rüstem'in damadı olan Gîv, *Şeh-nâme*'de İran adına gösterdiği kahramanlıklardan dolayı cesur bir kahraman ve pehlivan olarak zikredilmektedir. Rüstem'in kızı Bânû Goşesp ile evlenmiştir. Gîv'in kız kardeşi Şehrbânû ise Rüstem'in eşidir. Rüstem'in oğlu Ferâmurz da yeğenidir (Firdevsî 2009: 1050; Mâzenderânî 1377: 644-645).

⁷⁴ Bu beytin ikinci mısraı "Ateşin yakıcılığı, lalenin bağrının yanıklığı ve çemen servisinin (dumanı bunun delilidir)." şeklinde de tercüme edilebilir.

Bisutun dağı gibi olan bedeninin altında dört sütun (gibi bacağı) vardı. Dağ gibi iri bedeninden onun boynu ters çevrilmiş ejder gibi olmuştu.

از لمعات آفتاب داده هزاران طناب
تا که دهد چرخ و تاب بهر مهارش رسن

Felek, onun burunduruğuna bağlanacak ip olabilmesi için güneşin hüzmelerinden binlerce halat yaptı.

بود چو سیل مهیب [ز] آن دو کوهان نجیب
اشترک او عجیب وقت تک و تاختن

O deveciğin, (bu) zamanda şaşılacak derecede dörtnala koşması, iki seçkin dağdan kopup gelen korkunç sel gibiydi.

همچو غزال تاتار کاکل او مشکبار
گاه شدی تارتار گاه شکن بر شکن

Onun Tatar ceylanı gibi misk kokusu yayan/saçan kâkülü, bazen tel tel bazen de kıvrım kıvrım olurdu.

باد شمال و صبا بود به پیشش هبا
سنگ شدی توتیا ز آن کف خارا شکن

Poyraz ve seher rüzgârı, onun önünde yok olurdu. Sürme, onun mermer kıran ayağının altında taşlaşırdu.

بود سحابی شگرف داشت به هم رعد و برف
برق نمی‌بست طرف زو چو شدی گامزن

Gök gürültüsü ve kardan dolayı görkemli bir bulut gibiydi. Hızlı gidişinden dolayı şimşek ona yetişemezdi.

خوش‌رو رهوار بود بی‌خبر از بار بود
خوردن او خار بود لیک فشانندی سمن

Hoş yürüyüşlü ve hızlı giden idi. Sırtındaki yükten haberi yoktu. Onun yediği dikendi, ancak o etrafa yasemin kokusu saçardı/yasemin kokuluydu.

این شتر نازنین رفت و دلم شد حزین
ماند همه بر زمین کار من و بار من

Bu nazenin deve gitti ve benim gönlüm hüznümlendi. Benim işim ve yükümün tamamı yerde kaldı.

لطف شهی بی‌نظیر گر نشود دستگیر
وای به جان فقیر با همه بار محن

Eğer (sultan) padişahlık lütfu ve benzersiz cömertliğinin gereği olarak yardımcı olmazsa, bütün sıkıntılarıyla birlikte vay bu fakirin hâline.

تا شتر چرخ را از پی قوت و غذا
هست به وقت مسا دانه ز عقد پرن

Gökyüzü devesi (?) rızık ve yiyeceğinin peşinde olduğu sürece, akşam vaktinde (rızk olarak) pervin incisinden bir daneye sahip olur.

باد هزاران هزار خم چو فلک زیر بار
ناقه ترا بر قطار جمله به وجه حسن

Güzellik yönüyle sıra sıra dizilmiş, yükün altında felek gibi iki büküm olmuş senin binlerce deven olsun. (?)

واصفی از جمع ناس بهر شه جم اساس
فاتحه‌ای التماس دارد از این انجمن

Vâsîfî, tüm insanlardan Cem özellikli sultan için bu meclisten bir "Fâtîha" okumalarını istiyor.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metinler, hem Türkistân'da tertip edilen meclisleri yansıtmaları hem de Türkistân'daki sosyal ve kültürel hayata ait bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Sultanlar özellikle yaz aylarında ya konaklamak için çıktıkları yaylalarda ya da dağ eteklerinde otağlarını kurmakta, kurdukları bu otağlarda da meclisler tertip etmektedirler. Sultanların tertip ettikleri bu meclislere yüksek mevki ve makam sahipleri, şeref sahibi büyük kişiler, fazilet sahibi kimseler, şair ve sanatkârlar ile halk davet edilmektedir. Davet edilenler, bu meclislere teşrifata/protokole uygun bir şekilde katılmakta ve kendilerine tahsis edilen yerlere oturmaktadırlar. Tertip edilen bu meclislerde gerek o dönemde gerekse geçmiş dönemlerde yetişen, yetkin ve başarılı şairlerin şiirleri okunmakta, okunan şiirler hakkında bilgi verilip değerlendirilmekte, çeşitli konularda sohbetler edilmekte, bazı hususlar üzerinde fikir teatisinde bulunulmakta ve şaraplar içilip eğlenilmektedir. Çok beğenilen şiirlere, şairler tarafından tetebbu ve nazireler yazılmaktadır. Yazılan bu tetebbu ve nazirelerin bir kısmı sultan övgüsü hakkındadır. Sultan tarafından yazılan medhiyelere ödüller verilmektedir. Bu tür meclislerin yanında bazen de Muzafferüddîn Sultân Muhammed Han'ın; "En iyi ve etkileyici sohbetlerin yapıldığı yerler, en güzel ve hoş mahfiller, hiç şüphesiz oluşturulan tasavvufî meclislerdir. Nitekim fazilet sahibi kişiler, şairler ve yakın arkadaşlar geceleri o meclislerde bir araya gelip otururlar, lezzetli yemekler, çeşitli yiyecek ve içecekler ile hoş ve güzel macunları tercih edip onları hep birlikte yiyip içerler; ayrıca anlatılan güzel hikâyeler ve yapılan hoş nüktelerle vakit geçirirler. Böylece damak tatları ile gönül zevk ve şevklerini tatmin ettikleri için mesut ve mesrur olurlar." şeklinde nitelendirdiği ve fazilet sahibi kişiler, şairler, hanendeler ve sazandelerin bir araya gelerek tasavvufî sohbetler yaptıkları tasavvufî meclisler de tertip edilmektedir. Bizzat sultan tarafından tertip edilen bu tip meclislerde, bazen sultanın isteği üzerine çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Nitekim Yaylak-ı Şarâb-hâne'de Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han tarafından oluşturulan bir mecliste, sultanın anlatılmasını istediği *Tâcü'n-neseb ve Nîşâpûr Nakibinin Oğlu'nun* hikâyesi ile birlikte dört hikâye anlatılmıştır. Bu hikâyelerin sultanın isteği üzerine mecliste bulunan; konuşması, birikimi ve yetkinliğiyle dikkat çeken kişiler tarafından da anlatıldığı müşahede edilmektedir. Bu meclislerin geç saatlere kadar sürdüğü görülmektedir.

Bu dönemlerde bulunulan yerden farklı şehirlere gitmek için aile büyüklerinden izin istenmekte, eğer aile büyükleri tarafından izin verilmezse aileden habersiz bir şekilde yola çıkılarak gitmek istenilen yere gidilmektedir. Yolculuk esnasında ve yolculuk bittikten sonra kervansaraylarda konaklanmaktadır. Çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için dadılar tutulmaktadır. Kadın ve erkeğin evlenmelerine aracılık eden kadınlar bulunmaktadır. Bunların bazen hileye başvurarak menfaat elde ettikleri görülmektedir. Hatta kadınların yaptıkları hileler ile ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmakta ve kitaplar yazılmaktadır. Bu tür kitaplarda kadınların yaptığı hileler en ince ayrıntısına kadar açıklanmaktadır. Sevgililer arasındaki haberleşme, gönderilen bir aracı vesilesiyle sağlanmaktadır.

Herât sokaklarında karşılıklı binalar bulunmakta, karşılıklı olan bu binaların özellikle kapı ve pencerelerinin sarı ve lacivert renkli olduğu dikkat çekmektedir. Evlerin pencerelerinden sokaklar seyredilmektedir. Ayrıca bu evlerde saz, tef, ud, çeng, kanun ve tambur çalınmakta, ney üflenmektedir. Çalınan ve üflenen bu musiki aletlerinin sesi, sokaklardan duyulmaktadır. İnsanlar evlerinin eşliğinde oturmaktadırlar.

Kişilerin güzel vakit geçirip eğlenmek için tanzim ettikleri bahçelerin ortasında bir havuz, havuzun kenarında çınar ağaçları, gülfidanları ve çeşitli çiçekler bulunmaktadır.

Düğün hazırlığı için çeşitli eşya ve kumaşlar, sûf-i murabba/kareli yünlü dokuma, Nâyin sırmalı kemer, kelle şeker/büyük parça şeker, limon parçacıkları, şekerli badem, şekerli nohut, semiz koyun satın alınmakta ve kız evine gönderilmektedir. Düğün toyu düzenlenmektedir. Düzenlenen bu düğün toyuna o yörenin kadıları, âlimleri, faziletli kimseleri, ileri gelenleri, meşhurları ve halkı davet edilmektedir. Toyda mutribân/sazandeler, kavvâlân/şarkıcılar, muganniyân/muganniler, meclisârâyân/yaptığı güzel konuşmalarla meclise renk ve güzellik katanlar tarafından bir taraftan çalgılar çalınmakta diğer taraftan da çeşitli şarkılar söylenmektedir. Toy zamanında belirlenen mehir, geline verilmektedir. Nitekim metinde geçen toyda mehir olarak geline elli bin tenge, iki yüz man ipek, beş adet evde hizmet edecek Türk ve Hintli köle, beş adet oymalı kilim belirlendiği ve bunların geline verildiği görülmektedir. Toyda, akşam vakti üzerine siyah bir örtü örtülen gelin bir perdenin arkasında bekletilmektedir. Gerdeğe girme anında toyda bulunan tellalların tamamı damadı alıp gelinin bulunduğu yere götürmektedir. Gelinin yanına gelen damat, gelinin yüzünde örtülü olan duvağı açmaktadır. Boşanmalar karşılıklı yapılan anlaşma neticesinde gerçekleşmektedir.

Pazardan alınan giyim kuşam ile ilgili eşyalar, çeşitli kumaş ve örtüler bir bohçaya konulmakta ve sırtta taşınmaktadır. Geçimini sağlamak için erkekleri yıkayan gassallar ve kadınları yıkayan gassaleler bulunmaktadır. Bağdat'ta baras ve cüzzam hastalıklarına yakalanmamak için gassal ve gassaleden sakınılmakta ve uzak durulmaktadır.

Kaynakça

- ALÎ ŞÎR NEVÂYÎ (1323), *Tercume-i Mecâlisü'n-nefâis: Mecâlisü'n-nefâis, Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum Hicrî, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alî Şîr Nevâ'î*, be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet, Tehrân [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahri-yi Heratî'nin, 179-409. sayfaları ise Kazvî'nin Mecâlisü'n-nefâis tercümesini kapsamaktadır].
- ALÎ ŞÎR NEVÂYÎ (2001), *Mecâlisü'n-nefâis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, hzr. Kemal Eraslan, Farsça çeviri: Naci Tokmak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ARMUTLU, Sadık (2022), "Alî Şîr Nevâyî'nin Hâfız-ı Şîrâzî'nin Gazellerine Yazdığı "Tetebbu"lar Üzerine Düşünceler", *Türk Dilinin Başçısı Alî Şîr Nevâyî -1*, hzr. Ahmet Kartal - Saniye Eraslan, Eskişehir: ESOGÜ Yay., s. 95-115.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I [Üniversite ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri]*, İstanbul.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- BÂBÜR (2006), *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabalcı.
- ÇELEBİ, İlyas (1998), "Hızır" mad., *DİA*, c. 17, s. 411-412.
- ÇELİK, M. Bilal (2012), "Şibanîler ve Astrahanîler Devri Yerli Vakayinameleri", *History Studies: International Journal of History*, Volume 4, Issue 2, p. 95-119.
- ÇETİN, Osman (1998), "Horasan" mad., *DİA*, c. 18, s. 234-241
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- DEVLETŞÂH, Emîr Devletşâh bin Alâü'd-devle Bahtîşâh el-Gâzî esSemerkandî (1901), *Tezkiretü's-şu'arâ*, (Nşr. Edward G. Browne), Leiden.
- DİRİÖZ, Meserret (2016), *Nisyâna Düşen Gölge: Klâsik Türk Edebiyatı Yazıları*, hzr. Ahmet Kartal - Gözde Özcanar, İstanbul: Doğukütüphanesi.
- ERASLAN, Kemal (1989), "Ahmed Yesevî" mad., *DİA*, c. 2, s. 159-161.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1989), "Ali" mad., *DİA*, c. 2, s. 371-374.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1997), "Hasan" mad., *DİA*, c. 16, s. 282-285.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1998), "Hüseyn" mad., *DİA*, c. 18, s. 521-524.
- FİRDEVSÎ (2009), *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, 2. baskı, İstanbul: Kabalcı Yay.
- HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ (2013), *Fâfız Divanı*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- HARMAN, Ömer Faruk (1996), "Firavun" mad., *DİA*, c. 19, s. 121-122.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000), "İbrâhim" mad., *DİA*, c. 21, s. 272-273.
- HARMAN, Ömer Faruk (2010), "Süleyman" mad., *DİA*, c. 38, s. 60-62.
- HARMAN, Ömer Faruk (2013), "Yûsuf" mad., *DİA*, c. 44, s. 1-5.
- HARMAN, Ömer Faruk (2020), "Mûsâ" mad., *DİA*, c. 31, s. 207-213.
- HATİBOĞLU, İbrahim (2009), "Selmân-ı Fârisî" mad., *DİA*, c. 36, s. 441-443.
- HAYYÂMPÜR, Doktor A. (1372), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- İSTAHRÎ (2020), *Ülkelerin Yolları [Değerlendirme-Metin]*, hzr. Murat Ağan, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1995), "Fâtma" mad., *DİA*, c. 12, s. 219-223.
- KARAİSMAİLOĞLU, İsmail (1999), "Hüseyn Vâ'iz Kâşifi" mad., *DİA*, c. 19, s. 16-18.
- KARTAL, Ahmet (2017), *Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine Lâlezâr Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2018), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-1", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, İstanbul, s. 541-562.
- KARTAL, Ahmet (2019), *Hakîkate Düşen Gölge: Türk-Fars Edebî İlişkileri*, 2. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2019a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-2", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 22, İstanbul, s. 525-578.
- KARTAL, Ahmet (2019b), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler-3", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, İstanbul, s. 610-668.
- KARTAL, Ahmet (2019c), "Türkistan'dan Yansımalar", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Prof. Dr. Muhammed Nur Doğan Armağan Sayısı]*, c. 2, sy. 1, s. 125-156.
- KARTAL, Ahmet (2020), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Eğlence Meclisleri-Edebî Meclisler-Hikâyeler-4", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, İstanbul, s. 285-349.

- KARTAL, Ahmet (2020a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -İlmî ve Edebî Meclisleri-Tarihî Olaylar-Hikâyeler-5", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 25, İstanbul, s. 575-617.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler-6", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, İstanbul, s. 335-389.
- KARTAL, Ahmet (2021a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Vâsıfı Etrafında Gelişen Olaylar 7", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, İstanbul, s. 403-453.
- KARTAL, Ahmet (2022), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Çeşitli Olaylar ve Sultanlara Anlatılan Hikâyeler-8", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, İstanbul, s. 203-463.
- KARTAL, Ahmet (2022a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler-9", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, İstanbul, s. 753-787.
- KARTAL, Ahmet (2023), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -İlmî ve Edebî Meclisler, Eğlence Meclisleri, Sultanlara Anlatılan Hikâyeler, Güreş ve Güreşçiler ile Güreş Eğitimi ve Müsabakaları-10", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 30, İstanbul, s. 312-342.
- KARTAL, Ahmet (2023a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Meşhur Hânende, Sâzende ve Rakkâslar, Gizli İlimler, Türkistân'dan Mâverâünnehir'e Yapılan Kervan Yolculuğu ve Vâsıfı'nın Etrafında Gelişen Olaylar-11", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 31, İstanbul, s. 370-420.
- KARTAL, Ahmet (2024), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Boşanma ve Yeniden Evlenme, İnşâlar, Latifeler, Zekâ ve Hesap Tahmin Etme Oyunları-12", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 32, İstanbul, s. 524-559.
- KÂTİB ÇELEBİ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- KAVAS, Ahmet (2013), "Zengibar" mad., *DİA*, c. 44, s. 262-267.
- KÖKSAL, M. Fatih (2018), *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, İstanbul: Büyüyen Ay Yay.
- KÛPÂ, Fâtima (1391), "Berresi-yi Muhtevî vu Sebki-yi Nusha-i Hatti-yi "Mâ-Yunhal", *Behâr-ı Edeb*, Sâl-i Pencum, Şumâre-i Evvel, Behâr, Şumâre-i Peyâpey 15, s. 233-251.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklaması* (2008), tercüme eden: Hüseyin Atay, Ankara: Atay ve Atay Yay.
- KURBANOĞLU, Durmuş (2023), "Şehir Kapıları: İlhanlı Dönemi Herât Örneği", *Kapı ve Eşik Kitabı*, hzr. Turgay Kabak-Ferdi Güzel, Çanakkale: Paradigma Akademi, s. 249-260.
- MÂZENDERÂNÎ, Hüseyin Şehîdî-i Mâzenderânî [Bijen] (1377), *Ferheng-i Şâhnâme [Nâm-i Kesân u Câyhâl]*, Neşr-i Belh, Vâbeste Bunyâd-i Nişâbûr.
- MUALLİM NÂCÎ (2021), *Lugat-i Nâcî*, hzr. Ahmet Kartal, 2. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipihr.
- ONAY, Ahmet Talât (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, hzr. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1993), "Canoğulları" mad., *DİA*, c. 7, s. 154-155.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2007), "Nişâbur" mad., *DİA*, c. 33, s. 149-151.
- ÖZTÜRK, Zehra (2013), "Züleyhâ" mad., *DİA*, c. 44, s. 552-553.
- SEVGİ, H. Ahmet (1998), "Hilâlî-i Çağatayî" mad., *DİA*, c. 18, s. 21-22.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞAHİN, Mustafa (2013), *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Doktora tezi, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi.
- ŞEŞEN, Ramazan (1992), "Buhara" mad., *DİA*, c. 6, s. 363-367.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TOSUN, Necdet (2008), "Safî, Fahreddîn" mad., *DİA*, c. 35, s. 470.
- TOSUN, Necdet (2013), "Veysel Karanî" mad., *DİA*, c. 43, s. 74-75.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- WAARDENBURG, Jacques (2004), "Mesih" mad., *DİA*, c. 29, s. 306-309.
- YILMAZ, Mehmet (2013), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yay.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı – Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdülkadir Şener – M. Cemal Sofuoğlu – Mustafa Yıldırım, 5. baskı, İzmir.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>

<https://lugatim.com/>

<https://otukensozluk.com/>

<https://vajehyab.com/>